

Universiteit Utrecht

EEN TWEEELEDIGE INTENTIE

De begripvolle houding van het Nederlandse emigratiebureau ten aanzien van de Rhodesische rassenpolitiek, een vergelijking met het Nederlands buitenlandbeleid, 1953-1963

Weijland, M.M. (Michelle)

5524636

Bachelorscriptie

Universiteit Utrecht

Taal- en cultuurstudies

GE3V14054

R. van der Hoeven

Utrecht

Samenvatting

Na de Tweede Wereldoorlog gebruikte de Nederlandse regering emigratie als instrument voor de bevolkingspolitiek. Honderdduizenden Nederlanders werden in de periode 1947-1963 gestimuleerd om zich voor onbepaalde tijd buiten de nationale grenzen te vestigen. Via een publiek emigratiebureau werd zo ook de emigratie naar de Federatie van Rhodesië en Nyasaland, het huidige Zimbabwe, Zambia en Malawi, bevorderd. De Federatie was een Britse kolonie die toentertijd een vraag had naar witte arbeidsimmigranten om het witte minderheidsbewind in het land te versterken.

Het doel van dit onderzoek is om te achterhalen in hoeverre het Nederlandse emigratiebureau zich schaarde achter de rassenpolitiek van de Federatie. Om deze houding van het emigratiebureau te kunnen verklaren is met behulp van de casussen Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika een vergelijking getrokken met het standpunt van de Nederlandse regering ten opzichte van koloniaal-racistische verhoudingen in de jaren vijftig en begin jaren zestig. Hiervoor is de volgende onderzoeksvraag opgesteld: in hoeverre paste de houding van het Nederlandse emigratiebureau ten opzichte van de rassenpolitiek van de Federatie van Rhodesië en Nyasaland binnen het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van kolonialisme (1953-1963)?

Om antwoord te kunnen geven op deze vraag is met behulp van secundaire literatuur een beknopte analyse van het Nederlands buitenlandbeleid gegeven. Vervolgens is met primair onderzoek in de overheidsarchieven in het Nationaal Archief te Den Haag enerzijds de tweeledige missie van het emigratiebureau aangetoond en anderzijds de ‘begripvolle’ houding van het emigratiebureau ten aanzien van de rassenpolitiek van de Federatie. Het onderzoek toont dat het emigratiebureau de bevordering van de Nederlandse economische belangen als hoofddoel had. Daarnaast hechtte het bureau waarde aan de handhaving van de witte koloniale macht in de Federatie. Deze waarde sluit aan op het karakter van het Nederlands buitenlandbeleid, dat zich in de jaren vijftig kenmerkte met koloniale sentimenten.

Inhoud

Samenvatting.....	1
Inleiding	3
Vraagstelling	4
Historiografie.....	5
Methode.....	9
Theoretisch kader	11
H1 Het karakter van het Nederlandse buitenlandbeleid: zijn tradities en twee koloniale casussen ..	15
1.1 Nederlandse tradities?	15
1.2 Het Nederlandse standpunt binnen twee casussen: Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika.....	17
1.3 Conclusie.....	20
H2 De zelfrechtvaardiging van het emigratiebureau	22
2.1 Een tweeledige intentie?.....	22
2.2 Voorlichting over emigratie	24
2.3 Teruggang en twijfel.....	26
2.4 Conclusie.....	26
H3 De houding van het emigratiebureau ten opzichte van de Rhodesische rassenspolitiek.....	28
3.1 Apartheid in de Federatie	28
3.2 Het standpunt van het emigratiebureau	30
3.3 Conclusie.....	33
Conclusie.....	35
Bibliografie.....	37
Literatuur	37
Archieven	39

Inleiding

Op een vrijdagmiddag in januari 1953 landde een klein KLM-vliegtuig op de stoffige landingsbaan van Johannesburg in Zuid-Afrika, waarna een gedeelte van de passagiers hun reis voortzette naar een ander, voor Nederland onbekender land; de Britse Federatie van Rhodesië en Nyasaland.¹ Velen van hen waren jonge, Nederlandse mannen die net hun praktische opleiding hadden afgerond en waarvan nooit was verwacht dat ze ook maar één woord Engels spraken. Toch waren ze naar de Britse kolonie afgereisd om er voor onbepaalde tijd een nieuw leven op te bouwen.² Deze pas gelande passagiers waren echter niet de enige. Datzelfde jaar legden enkele honderden Nederlanders dezelfde reis naar de Federatie af en in de tiental jaren erna zouden nog duizenden volgen.³

Waarom was deze groep mannen in Zuidelijk Afrika? De gearriveerde arbeiders waren onderdeel van een beleidsmatige oplossing voor de bevolkingscrisis die zich in Nederland na de Tweede Wereldoorlog voordeed. Nederland had te maken met een woning- en banentekort, terwijl op datzelfde moment ook een geboortegolf plaatsvond. Dit zorgde binnen de Nederlandse regering voor angst voor werkloosheid en een nieuwe economische crisis zoals zich in de jaren dertig had voorgedaan. Daarom werd in 1949, in de eerste industrialisatienota, een emigratiebeleid opgenomen en begon de overheid vanaf dat moment met de stimulatie van transnationale verhuizing om vraag en aanbod op de arbeidsmarkt in overeenstemming te brengen.⁴ De net in Zuidelijk Afrika aangekomen emigranten waren in Nederland overbodig. Het surplus aan arbeiders werd met dit beleid namelijk zoveel mogelijk gestimuleerd zich te verplaatsten buiten de nationale grenzen. Voor de opvang van deze emigranten werden in de meeste landen van aankomst emigratiebureaus opgezet.

Zo werd ook in de Federatie, waar vanaf 1953 de eerste Nederlandse arbeiders naartoe emigreerden, een bureau opgericht.⁵ Waar Nederland met propaganda en subsidies een deel van zijn bevolking elders poogde te plaatsen, waren Nederlanders in de Federatie meer dan welkom. De Britse kolonie stond onder leiding van een wit minderheidsbewind dat immigratie gebruikte als instrument voor bevolkingspolitiek ter versterking van de positie van de witte minderheid in het land. De totale populatie van de Federatie bestond voor minder dan vijf procent uit de witte bevolking, wat in de jaren

¹ De Federatie van Rhodesië en Nyasaland, ook bekend als de Centraal Afrikaanse Federatie, kwam in 1953 tot stand en bestond uit de Britse kolonie Zuid-Rhodesië en de Britse protectoraten Noord-Rhodesië en Nyasaland, het huidige Zimbabwe, Zambia en Malawi. In deze studie wordt verwezen naar 'de Federatie'.

² Nationaal Archief, Den Haag, Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid: Direct voor de Emigratie, nummer toegang 2.15.68, inventarisnummer 2354, 'Verslag van de heer G.A. Zeh'. Gebaseerd op de verslaggeving van de emigrant G.A. Zeh, die op verzoek van de emigratieattaché in Salisbury, Henk Hoogenberk, een uitgebreide brief schreef over de inlichtingen in de Federatie.

³ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2330, 'Jaarrapport emigratie-attaché 1954-1964'.

⁴ H. Obdeijn, M. Schrover, *Komen en gaan: immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008) 196-197.

⁵ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 *Voorlichtingen aspirant-emigranten. 'Bijzonderheden emigratie Rhodesia'* (2 juni 1954).

vijftig neerkwam op 140.000 tot 277.000 Europeanen.⁶ De vraag naar immigranten om dit ‘gat’ te dichten, kwam voort uit een onrust onder de witte bevolking die het gevolg was van de snel emanciperende zwarte gemeenschap. De angst dat de macht van de witte bevolking zijn limiet zou kunnen bereiken was hierbij heersend.⁷ Naast de poging van de Federatie om de groei van de zwarte populatie te beperken met de promotie van anticonceptiemiddelen, werd immigratie gezien als de belangrijkste manier van het racistische beleid om de witte bevolkingsaantallen te laten stijgen. Tussen 1955 en 1972 steeg het aantal witte immigranten dan ook ver boven de witte geboortecijfers uit.⁸ In de periode 1953-1963 zijn via het emigratiebureau, dat door de Nederlandse staat werd gereguleerd en in de Federatie was gevestigd, uiteindelijk ruim 2 400 arbeiders van Nederland naar de Federatie geëmigreerd.⁹

Vraagstelling

Met de door het emigratiebureau gestimuleerde emigratie ondersteunde de Nederlandse regering impliciet de racistische bevolkingspolitiek van de Federatie. Deze scriptie onderzoekt met behulp van primair bronmateriaal in hoeverre het Nederlandse emigratiebureau de Rhodesische rassenspolitiek bewust ondersteunde. Deze bronnen worden in de context van het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien koloniën geplaatst. De volgende vraag staat in deze scriptie centraal: in hoeverre past de houding van het Nederlandse emigratiebureau ten opzichte van de rassenspolitiek van de Federatie van Rhodesië en Nyasland binnen het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van kolonialisme (1953-1963)?

De studie begint in 1953, het jaar dat de eerste emigratieattaché in de Federatie werd geplaatst. Op datzelfde moment beleefde ook de emigratiestroom uit Nederland een hoogtepunt, een ontwikkeling die begin jaren zestig terugliep. In 1963 kwam de Nederlandse emigratie naar de Federatie tot stilstand, daarom het eindpunt van deze studie. Voor de stilstand zijn twee redenen. Enerzijds begon in Nederland

⁶ Peter Godwin, Ian Hancock, *‘Rhodesians Never Die’: The Impact of War and Political Change on White Rhodesia c. 1970-1980* (1993) 16.

⁷ Betwist kan worden of deze witte vraag naar immigranten vanuit de Federatie destijds niet enkel gericht was op arbeiders van Britse afkomst, *the right type of immigrant*, zoals historicus Mlambo beschrijft in ‘Some are more white than others’. Deze scriptie houdt zich echter vast aan de studie van socioloog J. Brownell die aantoonde dat er een voorkeur bestond voor Britse immigranten, maar dat dit niet naar voren kwam in het regeringsbeleid. Volgens Brownell was de noodzaak te hoog voor een strenge selectie binnen witte immigranten (Brownell, *Collapse of Rhodesia* 110).

⁸ Josiah Brownell, *Collapse of Rhodesia: Population Demographics and the Politics of Race* (New York 2011) 3.

⁹ NL-HaNA, SZW/Emigratie 2.15.68, inv.nr. 2330 *Jaarverslagen emigratieattaché 1954-1964*.

Deze aantallen zijn niet hoog. Zeker in vergelijking met het aantal Nederlandse emigranten die naar de ‘standaard emigratielanden’ vertrok, zoals Zuid-Afrika waar in de periode 1946-1960 naar schatting 31 660 Nederlanders naartoe emigreerden (De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 74). Ook in vergelijking met het aantal Europeanen dat in dezelfde periode in de Federatie waren gevestigd steken de Nederlandse emigranten nauwelijks af. De lezer moet er rekening mee houden dat deze studie zich slechts concentreert op de intenties van het emigratiebureau. De daadwerkelijke effecten van Nederlandse emigratie zijn om praktische redenen buiten beschouwing gehouden.

een periode van economische voorspoed, waardoor emigratie als element van de bevolkingspolitiek niet langer noodzakelijk was. Anderzijds werd op dat moment vanuit het Nederlandse emigratiebureau besloten om de emigratieovereenkomst tussen Nederland en de Federatie te beëindigen, omdat de politieke situatie in het land begon te wankelen in aanloop naar de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring van Zuid-Rhodesië.¹⁰

Structuur

Om na te gaan in hoeverre de houding van het emigratiebureau past binnen het Nederlands buitenlandbeleid wordt allereerst de invloed van de Nederlandse overheid op de naoorlogse emigratie beschreven in de historiografie. Daarna volgt de methode en het theoretische kader waarin wordt ingegaan op concepten en benaderingen van emigratie en buitenlandse politiek. Deze studie bestaat vervolgens uit drie onderdelen. Het eerste hoofdstuk bevat een analyse van de tradities van het Nederlands buitenlandbeleid en zijn houding ten opzichte van kolonialisme tussen 1953 en 1963, aan de hand van secundaire literatuur. In het bijzonder wordt hier ingegaan op de verhoudingen met Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika. Deze twee casussen zijn gekozen, omdat ze een duidelijk beeld geven van het koloniale Nederlands buitenlandbeleid. Nederland weigerde in de periode 1949-1962 de soevereiniteitsoverdracht van Nieuw-Guinea. Een indirect gevolg hiervan was de neutrale houding die Nederland in de jaren vijftig aannam ten aanzien van de Zuid-Afrikaanse apartheidspolitiek. Het tweede hoofdstuk geeft antwoord op de vraag wat de missie was van het emigratiebureau. De analyse van verschillende overheidsarchieven demonstreert dat emigratie door het bureau werd gebruikt om zowel de belangen van de Nederlandse staat, als de belangen van het koloniaal-racistische regime van de Federatie te handhaven. Ten derde komt de rassenpolitiek van de Federatie kort aan bod, waarna wederom met behulp van overheidsarchieven de begripvolle houding van het emigratiebureau ten opzichte van deze politiek wordt aangetoond.

Historiografie

Naar de Nederlandse betrekkingen met de Federatie is weinig onderzoek verricht, ondanks dat er wel veel geschreven is over Nederlandse naoorlogse emigratie en het naoorlogs buitenlandbeleid. In enkele studies wordt de Federatie zeer kort benoemd als emigratieland, maar de focus ligt grotendeels op Zuid-

¹⁰ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2329 'Memorandum inzake de sluiting van het emigratie-kantoor Rhodesië'.

Ondanks dat dit onderzoek 1963 aanhoudt, het jaar van de beëindiging van de stimulatie van emigratie naar de Federatie, werd het emigratiebureau pas officieel op 1 oktober 1968 opgeheven. Reden hiervoor was de nazorg die aan de gebleven emigranten moest worden geleverd. Hiervoor was er na 1963 nog maar één emigratiefunctionaris beschikbaar in Salisbury (het huidige Harare). Zo was het kantoor nog beschikbaar tijdens de eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring (Unilateral Declaration of Independence, UDI) van Rhodesië in 1965 uit 'psychologische overwegingen'; de emigranten konden het kantoor juist op dat moment van politieke onzekerheid nodig hebben.

Afrika bij onderzoek naar de Nederlandse naoorlogse emigratie naar Afrika.¹¹ Een uitzondering hierop is het werk van Afrika-journalist Marnix de Bruyne die hoofdzakelijk met behulp van secundaire literatuur en interviews een schets geeft van de Nederlandse emigratiestroom naar de Federatie.¹² Ondanks dat De Bruyne de vragen hoe en waarom Nederlanders in het huidige Federatie terecht waren gekomen niet volledig beantwoordt, merkt hij terecht op dat ze meer aandacht verdienen.

Onderzoek naar het ‘hoe en waarom’ van de Nederlandse emigratiegolf in de jaren vijftig zal al snel stuiten op *Thwarted Exodus*, van B.P. Hofstede.¹³ Bij de beantwoording van de vragen ‘hoe en waarom’ stelt de socioloog hoofdzakelijk *push* factoren centraal; argumenten waarom maar liefst een op de drie Nederlanders in 1948 overwoog om het land te verlaten.¹⁴ Deze overweging beargumenteert Hofstede met een vijftal bezorgdheden die onder de Nederlanders heersten. De eerste was het negatieve toekomstbeeld, met name in economisch opzicht. Deze negatieve perceptie van de economie was tevens een gevolg van de tweede reden voor bezorgdheid: de dekolonisatie van Indonesië. Gepaard hiermee ging het ‘trauma’ van de economische depressie van de jaren dertig. Ook het gevoel van overbevolking met woning- en banentekort als gevolg, was een reden voor ongerustheid.¹⁵ Een laatste, belangrijke beweegreden was de dreiging van een Derde Wereldoorlog die met de Russisch bezetting van Berlijn erg dichtbij kwam.¹⁶

De pull-factoren, de positieve aspecten van de emigratielanden, blijven echter onderbelicht en ook aan lagere overheden, of de rol van de emigratiebureaus, besteedt de socioloog geen aandacht. Het werk van Hofstede dateert uit 1964, maar is nog altijd relevant dankzij het vele empirische materiaal, bestaande uit overheidsstatistieken, jaarrapporten, publieke enquêtes en krantenartikelen. Met deze data toont Hofstede de evenwichtige verhouding tussen het individu en de overheid in de besluitvorming tot emigratie tussen 1948 en 1962 en gebruikt hij verzuiling als verklaringsmodel. Hofstede bouwde voort

¹¹ Academisch werk dat wel hoofdzakelijk over de relatie tussen Nederland en de Federatie gaat, heeft een focus op de ontduiking van de VN-boycot op Zuid-Rhodesië door Nederlandse bedrijven in de jaren zeventig, begin jaren tachtig. Vooral de olielevering van Shell tijdens het embargo van de Veiligheidsraad heeft veel aandacht gekregen (voorbeelden zijn: Rozenburg, *De bloedband Den Haag-Pretoria* (1986), Kuyper, *The Implementation of International Sanctions* (1978) en Beerends, *De Derde Wereldbeweging* (1993). Eerdere betrekkingen tussen beide landen in de jaren vijftig worden hier niet in genoemd.

¹² Marnix de Bruyne, *We moeten gaan: Nederlandse boeren in Zimbabwe* (Amsterdam 2016).

¹³ B.P. Hofstede, *Thwarted Exodus. Post-War Overseas Migration from the Netherlands* (Den Haag 1964).

¹⁴ Marijke van Faassen, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (Den Haag 2014) 5.

¹⁵ Hofstede haalt hiermee een pol aan van het Nederlands Instituut voor de Publieke Opinie (NIPO) uit 1947. Hierin stelt dat meer dan 75% van de ondervraagden vindt dat ze in een slechtere situatie bevinden dan dat ze deden vóór de Tweede Wereldoorlog.

¹⁶ Hofstede, *Thwarted Exodus* 20-24.

op een sociologische traditie van kwantitatief onderzoek op naoorlogse emigratie en zijn werk geldt nog altijd als standaard.¹⁷

Deze sociologische traditie van de analyse van naoorlogse emigratie was echter slechts van korte duur. De sociologie begon namelijk met onderzoek naar emigratie op het moment dat de Nederlandse emigratie al zijn hoogtepunt had bereikt. Daarnaast heeft emigratie in Nederland nooit tot controverse geleid en is er daardoor geen behoefte geweest aan uitgebreid sociologisch onderzoek. Ook wordt immigratie doorgaans interessanter geacht dan emigratie. Waar sociologen in de jaren vijftig en zestig de overhand hadden in het in kaart brengen van naoorlogse emigratie, begonnen historici eind jaren tachtig met een nieuwe benadering. In deze periode werden immigratievraagstukken in Nederland steeds relevanter, in het bijzonder vraagstukken over gastarbeiders van Islamitische afkomst. Daarnaast kwamen de eerste naoorlogse emigranten op leeftijd, waardoor historici zich geroepen voelden om deze groep en hun verhalen als primaire bron te gebruiken.¹⁸ In de historische, kwalitatieve benadering van naoorlogse emigratie staat de emigrant dan ook centraler dan in het sociologische onderzoek, ondanks dat beide erg gericht zijn op de sociaalpsychologische beweegredenen van de emigratie. In het historisch onderzoek is over het algemeen echter zeer de focus gelegd op katholieke en gereformeerde emigranten.¹⁹

Ook historicus Enne Koops benadrukt de rol van verzuiling en ook dezelfde pushfactoren als Hofstede worden aangehaald, waar ook de bevordering van emigratie door de regering bij komt kijken. Koops zet daarnaast het werk van Hofstede verder uit met zijn verklaringsmodel “emigratie cultuur”. Een belangrijk onderdeel van deze cultuur was de traditie om de emigratielanden positief te benadrukken ten aanzien van de potentiële emigranten en om emigratie te stimuleren onder familieleden en individuen.²⁰ Historisch werk dat zich concentreert op het regeringsbeleid ten aanzien van naoorlogse emigratie staat echter nog in de kinderschoenen. Onderzoek dat hier desondanks een belangrijke bijdrage aan levert is dat van Marijke van Faassen. Met name haar dissertatie *Polder en emigratie*, waarbij de historica met de theorievorming *governance* een analyse geeft van het overheidsbeleid voor emigratie en de betrokkenheid van het maatschappelijke middenveld als onderdeel van de opbouw van de

¹⁷ *Thwarted Exodus* wordt onder andere aangehaald in *Polder & Emigratie* en ‘Min of meer misbaar’ van Van Faassen / *Komen en gaan* van Obdeijn en Schrover / *Dynamiek van een emigratiecultuur* van Knoops / *We moeten gaan* van De Bruyne.

¹⁸ J.H. Elich, *Aan de ene kant, aan de andere kant: de emigratie van Nederlanders naar Australië (1947-1986)* (Leiden 1987) 7-8.

¹⁹ Werk dat genoemd mag worden over katholieke emigranten zijn: J. Elferink, *Toen wij uit Nederland vertrokken* (1994) / Mari Smits, *Met kompas emigreren* (1989). Over gereformeerde emigranten zijn dat: Laurens Vogelaar, *Een gedenksteen opgericht* (1998) / Betsy Biemond-Boer, *“Die Hollanders zijn gek!”* (2008).

²⁰ Enne Koops, *De dynamiek van een emigratiecultuur. De emigratie van gereformeerden, hervormden en katholieken naar Noord-Amerika in vergelijkend perspectief (1947-1963)* (Hilversum 2010).

Deze emigratiecultuur was vooral sterk onder gereformeerden.

verzorgingsstaat.²¹ In detail zijn met behulp van overheidsarchieven de overleg- en organisatiestructuren van het Nederlandse emigratiebestel uiteengezet.²² Ondanks de vele data rondom de organisatie van de Nederlandse overheid rondom emigratie en het internationale speelveld, is het boek nauwelijks gericht op de emigratielanden zelf.

Enkele voorbeelden uit deze emigratielanden worden uitgelicht in *Komen en gaan*.²³ Het boek van migratiehistoricus Herman Obdeijn en sociaalhistorica Marlou Schrover geeft een vluchtig, maar interessant inzicht in de raciale bevolkingspolitiek die veel emigratielanden hanteerden, zoals de *white policy* van Australië en het apartheidsbeleid van Zuid-Afrika dat enkel immigranten ‘suiwer van bloed’ toeliet. Ook komt het Nederlandse emigratiebeleid aan bod, met daarbij een toelichting op landen die zijn vertegenwoordigd door emigratieattachés. Vreemd genoeg blijft de Federatie onbenoemd. Obdeijn en Schrover baseren hun onderzoek daarnaast slechts op de beperkte, secundaire literatuur.

Bij het in kaart zetten van de dynamiek tussen de bevolkingspolitiek van zowel Nederland als het emigratieland met behulp van overheidsarchieven zijn stappen gezet door Barbara Henkes.²⁴ De historica concentreert zich enkel op de relatie tussen Nederland en Zuid-Afrika. Desondanks is haar onderzoek van belang voor deze studie, omdat ze laat zien hoe de Nederlandse regering in de jaren vijftig door middel van emigratie een racistische regime ondersteunde. Een belangrijk verschil met de Nederlandse relatie met de Federatie is dat het ‘stamverwantschap’ met de Afrikaners in Zuid-Afrika nog een zeer belangrijke rol speelt in de betrekkingen tussen beide landen.²⁵

Het onderzoek van deze studie is enerzijds bedoeld als het begin van de opvulling van de leemte in studies over de Nederlandse emigratie naar de Federatie. Anderzijds ondersteunt deze scriptie het argument dat Nederland in de jaren vijftig en zestig niet enkel een volgzame bondgenoot was van de internationale wereldorde, maar ook zijn eigen koloniale agenda had. De indirecte steun die Nederland gaf aan de koloniale politiek van de Federatie met de stimulatie van Nederlandse emigratie geeft een nieuw inzicht in deze discussie. Het onderzoek van deze studie biedt een analytisch inzicht in de

²¹ Marijke van Faassen, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (Den Haag 2014).

²² Daarnaast is ook het artikel ‘Min of meer misbaar’ relevant, waarin ze beschrijft hoe het actieve emigratiebeleid van de Nederlandse regering een selectie maakte tussen ‘misbaren’ en ‘moeilijk misbaren’, waarbij aan de ‘misbaren’ subsidies werden gegeven indien zij het besluit namen tot emigratie. Marijke van Faassen, ‘Min of meer misbaar. Naoorlogse emigratie vanuit Nederland: achtergrond en organisatie, particuliere motieven en overheidsprykkels, 1946-1947’ in: Poldervaart, S. et al, *Van hot naar her. Nederlandse migratie, vroeger, nu en morgen* (Amsterdam 2001).

²³ Herman Obdeijn, Marlou Schrover, *Komen en gaan: immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).

²⁴ Barbara Henkes, ‘Een warm welkom voor blanke nieuwkomers? Nederlandse emigratie en Zuid-Afrikaanse natievorming (1902-1961)’, *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1 (2013) 2-39.

²⁵ Een studie naar de relatie tussen Nederland en de Federatie zou daarom ook van belang kunnen zijn om de invloed van dit ‘stamverwantschap’ aan te tonen.

verschillende correspondenties die tussen de verschillende emigratie-instituten en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid plaatsvonden en vult daarmee het hiaat in de historiografie van de Nederlandse naoorlogse emigratie.²⁶

Door te focussen op de periode 1953-1963 worden zowel de hoogtijaren van de Nederlandse emigratiegolf meegenomen, als de positie van het buitenlandbeleid. Het 'hoe en waarom' van de Nederlandse emigratie naar de Federatie wordt zo in zowel nationale als internationale context geplaatst. In studies over Nederlandse emigratie is het overheidsarchief van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid en Emigratie met focus op de Nederlandse vertegenwoordiging in Britse Gebieden in Afrika (Rhodesië) onaangetast gebleven. Waar Van Faassen met haar proefschrift een uitgebreide onderzoeksgids voor naoorlogse publieke emigratieaangelegenheden in kaart heeft gebracht, specificceert deze studie zich met de bestudering van enkel de emigratiestroom naar de Federatie.

Methode

Om een completer beeld te krijgen van de emigratiestroom naar de Federatie is in het Nationaal Archief bronnenmateriaal opgediept in de vorm van correspondenties uit zowel het archiefinventaris van de Directie voor de Emigratie als het archiefinventaris van het Consulaat van Bulawayo. Het eerstgenoemde inventaris is het belangrijkste geweest, omdat hierin alle jaarverslagen en briefwisselingen over de organisatie van het Nederlandse emigratieapparaat in de Federatie zijn opgeslagen. Het inventaris van het consulaat van Bulawayo is van belang geweest bij het bieden van een inzicht in de oprichting van het emigratiebureau in de Federatie.

Het gebruikte bronmateriaal bestaat uit jaarverslagen en correspondenties tussen ambtenaren. Dit beslaat niet alle correspondenties en brieven, omdat de inventarissen incompleet zijn aangeleverd. De inzichtbare correspondenties en brieven zijn relevant, omdat ze helder en op veelvoudige wijze de positie en houding van de verschillende emigratie-instanties duidelijk maken. Ze tonen de standpunten van de schrijvers: Nederlandse diplomaten die hun belangen proberen te behartigen. Andere uitlatingen van het emigratiebureau of het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (SZW) vallen buiten de scope van deze scriptie. Alle bronnen zijn inzichtelijk in het Nationaal Archief, waardoor ze bruikbaar zijn voor nader onderzoek en vergelijkingen.

²⁶ Deze studie is gericht op het buitenlandbeleid ten aanzien van koloniale verhoudingen. Geen rekening is gehouden met de invloed van de verschillende partijen op dit beleid. Hier is ten eerste al op zowel politicologisch als politiek-historisch vlak al op diverse manieren aandacht aan besteed. Ten tweede zou daardoor de ruimte worden beperkt voor analytisch, primair onderzoek op het emigratiebureau. Deze studie pretendeert geen volledigheid, maar biedt met de beginnende analyse naar Nederlandse emigratie naar de Federatie en het nieuwe perspectief in het politiek-historische debat over het Nederlands buitenlandsbeleid aanknopingspunten voor nader onderzoek.

De analyses van de overheidsarchieven hebben een kwalitatieve insteek, omdat de beschrijving van een bepaalde ‘houding’ of ‘intentie’ op die manier het duidelijkst naar voren komt. Ook bij de selectie van de bronnen is gelet op een zo helder mogelijke weergave van standpunten, zodat deze met citaten kunnen worden getoond. Op deze manier wordt niet enkel beroep gedaan op mijn eigen interpretatie van de bron en kan de lezer van deze studie deze standpunten ook zelf te beoordelen. Desondanks konden niet alle bronnen, bij gebrek aan ruimte, worden meegenomen in deze studie. Ook kwam veel materiaal niet door de selectie, omdat ze onduidelijke afzenders of niet te achterhalen jaartallen hadden. Van het materiaal dat wel aan deze voorwaarden voldeed, dus zowel een omschrijving of standpunt van of over het emigratiebureau betrof en een duidelijke herkomst had, zijn degene met de scherpste stellingen geselecteerd. Deze stellingen kwamen hoofdzakelijk voort uit conflicten die vaak over de voorlichtingen over de emigratie naar de Federatie gingen of simpelweg in de voorlichtingen zelf stonden beschreven. Bronnen van deze aard geven het duidelijkst weer welke doelstelling het emigratiebureau in de Federatie had en welke standpunten ze hadden ten opzichte van de raciale verhoudingen in het land. Tot slot is de sociaal-politieke context van de diplomaten in acht gehouden.

De bestudeerde bronnen zijn in sociaal-politieke context geplaatst aan de hand van secundaire literatuur. Het resultaat van de analyses van het archiefmateriaal zijn getoetst op de historiografie van de naoorlogse emigratie en het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van koloniën. Voor het buitenlandbeleid is gekozen om allereerst in te gaan op zijn tradities met behulp van het debat van Voorhoeve en Hellema rondom de constantentheorie. Deze theorie is aangehaald, omdat dit debat de beweegredenen, de ‘intenties’, van het buitenlandbeleid duidelijk weergeven met twee verschillende perspectieven.

Ten tweede wordt het buitenlandbeleid geanalyseerd ten aanzien van twee casussen, de Nederlandse positie ten aanzien van Nieuw-Guinea en de apartheidspolitiek van Zuid-Afrika. In beide casussen komen de Nederlandse standpunten over kolonialisme en raciale verhoudingen tot uitdrukking. Rekening wordt hierbij gehouden met de historische relatie die Nederland met beide gebieden had. Het schetsen van een context met behulp van de constantentheorie en twee casussen is van belang, omdat de analyses zijn gebaseerd op primaire bronnen die zelden een compleet beeld tonen van de naoorlogse emigratie of de houding van het emigratiebureau ten aanzien van koloniale betrekkingen. Dit beeld dient ter ondersteuning om te kunnen verklaren *waarom* het Nederlandse emigratiebureau zich schaarde achter de rassenpolitiek van de Federatie.

De interpunctie, spelling en spelfouten in citaten zijn onveranderd gebleven.

Theoretisch kader

De organisatie van emigratie

Emigratie wordt in deze studie gedefinieerd als een “min of meer definitieve verplaatsing over landsgrenzen”. Dit is een definitie die J.H. Elich aanhoudt in zijn werk over de Nederlandse emigratie naar Australië.²⁷ Het bijvoeglijk naamwoord ‘definitief’ wordt binnen deze begripsomschrijving geïnterpreteerd als ‘permanent’. Deze studie staat enkel stil bij deze vorm van emigratie, omdat bij de werving van potentiële landverhuizers van Nederland naar de Federatie gericht was op ‘blijvers’; emigranten die zich voor onbepaalde tijd in het Afrikaanse land vestigden.

Push- en pullfactoren bestaan volgens Bodvarsson en Van den Berg uit de negatieve aspecten van het land van herkomst, waardoor mensen willen vertrekken (*push*) en de positieve aspecten van het emigratieland die mensen juist aantrekt (*pull*).²⁸ De individuele afweging en direct omgevingsfactoren (micro) van de emigrant worden in deze studie niet meegenomen. Betreffende studie concentreert zich enkel op de *push*- en *pull*factoren van emigratie die op macro- en mesoniveau plaatsvinden en in acht zijn genomen door het emigratiebureau (meso) en het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

Daarnaast gaat deze studie, net als in het meeste recente academische werk, in op het begrip *governance*.²⁹ Dit begrip ziet, in tegenstelling tot *government*, de term die voorheen vaak werd gebruikt, de overheid niet als op zichzelf staande bestuursvorm. Ook de decentrale invloed van markt en maatschappij op de overheid worden hierbij meegenomen.³⁰ Ondanks dat deze studie zich concentreert op een door de overheid gereguleerd emigratiebureau, is deze zienswijze van belang voor het onderzoek, omdat de Nederlandse emigratieregeling ook is beïnvloed door factoren van buitenaf, waar niet enkel de overheid inspraak op had.

Veel van het geanalyseerde bronnenmateriaal behelst de correspondentie tussen diverse emigratie-ambtenaren en instituties. Hierdoor is het relevant om kort de organisatie van het emigratiebestel te bespreken. De ‘wet op organen voor emigratie’ werd in 1951 voor het eerst van toepassing en leidde tot de institutionalisering van de eerste Nederlandse Emigratiedienst. De

²⁷ J. H. Elich, *Aan de ene kant, aan de andere kant: de emigratie van Nederlanders naar Australië 1946-1986* (1987) 13.

²⁸ Örn B. Bodvarsson, Hendrik van den Berg, *The Economics of Immigration. Theory and policy* (New York 2013) 6. - Bodvarsson en Van den Berg noemen in hun studie ook *stay*-factoren, positieve redenen om in het land van herkomst te blijven en *stay away*-factoren, redenen om niet naar het emigratieland te verhuizen. Deze twee factoren worden in deze scriptie niet besproken, omdat de *stay*-factoren persoonsgebonden zijn (ze omvatten hoofdzakelijk aspecten als vriendschap, familie en zekerheid) en de *stay away*-factoren een onderzoek vereisen naar het emigratieland zelf (aspecten zoals criminaliteit, taal- en cultuurbarrières moeten in dat geval worden onderzocht). Beide factoren zijn niet van belang voor deze studie.

²⁹ Zoals genoemd wordt deze theorie ook aangehaald door Van Faassen in *Polder en Emigratie*.

³⁰ Gerry Stoker, ‘Governance as theory: five propositions’, *International Social Science Journal* 50 (1998) 17-28.

Emigratiedienst onderhield de betrekkingen met de diverse landen van (potentiële) emigratie en was verantwoordelijk voor de emigranten die de verhuizing niet, of slechts gedeeltelijk konden financieren. Ook onderhield de instantie de aanmeldingskantoren.³¹ De emigratiebureaus in de bestemmingslanden stonden direct onder de Nederlandse Emigratiedienst en waren met de desbetreffende attaché het aanspreekpunt voor zowel het binnen- als buitenland. Daarnaast controleerden zij of de emigrant geschikt was voor emigratie, onderhielden zij het contact met de emigrant en zorgden zij voor een juiste plaatsing in het bestemmingsland.³² Een jaar na de oprichting van het emigratiebureau in de Federatie in 1953 werd een emigratie-overeenkomst in Salisbury getekend tussen Nederland en de Federatie. Deze overeenkomst zou de emigratie tussen beide landen moeten stimuleren en de werkzaamheden voor het emigratiebureau moeten vergemakkelijken.³³

Het Nederlands buitenlandbeleid en koloniale verhoudingen

In studies over het buitenlandbeleid van Nederland wordt normaliter een onderscheid gemaakt tussen de intenties, de uitvoering en de effecten.³⁴ Deze studie focust zich voornamelijk op de intenties; het oogmerk van het buitenlandbeleid gericht op koloniale verhoudingen. De uitvoering van de beleidsintenties wordt in mindere mate behandeld. Hiervoor is gekozen omdat deze studie zich richt op het 'waarom' van de houding van de Nederlandse regering tegenover koloniale betrekkingen. Bij een analyse van de uitvoering van het beleid komt een hoeveelheid aan complexe, externe aangelegenheden voorbij. Hierbij moet bijvoorbeeld rekening worden gehouden met de onderhandelingspositie van Nederland, wat voorbij gaat aan het doel van deze studie. De effecten van het buitenlandbeleid worden niet meegenomen omdat deze studie slechts gedeeltelijk een bijdrage kan leveren aan een analyse van de gevolgen van het Nederlands beleid.

³¹ Het publieke aanmeldingskantoor was het Gewestelijk Arbeidsbureau en zorgden voor de algemene voorlichtingen. Indien de geïnteresseerden daadwerkelijk wilden emigreren, werd een dossier aangemaakt dat vervolgens naar de Emigratiedienst werd gestuurd om de aanvraag tot emigratie verder in behandeling te nemen.

³² Centrale Archief Selectiedienst, 'Inventaris van het archief van de Directie voor de Emigratie van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid' (1933) 1945-1994', geraadpleegd op 15 oktober 2018 http://www.gahetna.nl/collectie/archief/pdf/NL-HaNA_2.15.68.ead.pdf Nationaal Archief (Den Haag 2009) 12.

³³ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 Betreft: 'Bijzonderheden emigratie Rhodesia' (2 juni 1954). Met deze overeenkomst was het voor de Nederlandse emigrant niet meer noodzakelijk om een werkgeversverklaring te verkrijgen voordat hij officieel naar de Federatie kon emigreren. Met deze overeenkomst werden diverse eisen gesteld. De Nederlandse emigrant moest bijvoorbeeld in bezit zijn van een Nederlands paspoort, een politiek niet ongunstig verleden hebben en in goede gezondheid zijn. Zonder werkgeversverklaring kreeg de emigrant een tijdelijk verblijfsvisum tot het moment dat hij werk had gevonden, waarna hij een definitief verblijfsvisum kreeg. NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2329 'Emigratie naar Rhodesia: grondslag voor de Nederlandse immigratie' (5 december 1953).

³⁴ Van Staden, 'The domestic environment', *Controversies at home: domestic factors in the foreign policy of the Netherlands* (Dordrecht 1985) 46-47.;

Stefan de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* (Den Haag 1999) 36.

Een andere benadering van het buitenlandbeleid wordt bepleit door Ph. P. Everts. De socioloog bepleit dat er vier benaderingen zijn voor een analyse van het buitenlandbeleid: de tradities, belangen, de hoofdlijnen van het beleid en de uitvoering. Omdat deze studie de *intentie* van het buitenlandbeleid centraal stelt, is het van belang om methodisch een focus te leggen op zowel de tradities als de belangen, ondanks het besef dat deze belangen subjectiever zijn dan ze vaak doen lijken.³⁵

Ook de termen ‘houding’ en ‘positie’ van het buitenlandbeleid en het emigratiebureau vragen om uitleg. Deze studie gaat uit van gehanteerde waarden en duidelijk ingenomen standpunten die niet noodzakelijk voortkomen uit een vooraf opgestelde gedragslijn. Deze houding beschrijft de moraal van een persoon of instantie en hoe deze moraal daadwerkelijk tot uitdrukking komt in de standpunten die het emigratiebureau of het buitenlandbeleid bewust of onbewust aanneemt. In deze studie wordt gesproken van een ‘racistische houding’, ‘racistisch regime’ of ‘racisme’ indien de persoon of instantie ethnoculturele verschillen tussen mensen als aangeboren en onveranderlijk beschouwd, zoals George M. Fredrickson stelt.³⁶ Net als Fredrickson gaat deze studie ervan uit dat racisme niet enkel wordt geuit door een bepaalde houding, maar ook wordt uitgedrukt in praktijken en instituties. In de Federatie werden segregatiewetten in praktijk gebracht door het witte minderheidsbewind ter onderdrukking van de zwarte bevolkingsgroep, net als in het apartheidsregime in Zuid-Afrika. Daarom wordt in deze scriptie gerefereerd naar ‘apartheid’ en wordt het bewind van de Federatie aangeduid als ‘koloniaal-racistisch’. Als er wordt gesproken van ‘mensenrechten’, worden daarmee de rechten bedoeld die zijn opgenomen in de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, die vanaf 1948 door de Verenigde Naties (VN) worden gehanteerd.³⁷

Daarnaast wordt in deze scriptie gesproken over ‘wit’ en ‘zwart’ in termen van bevolkingsgroepen. Ondanks dat beide groepen heterogener zijn en de grens tussen beiden niet zo scherp is als doet vermoeden. Op dit vlak is er sprake van generalisatie, omdat ten eerste ook het archiefmateriaal een scheiding aanhoudt door hoofdzakelijk onderscheid te maken tussen ‘blanke, Europeanen’ en ‘negers, Zwarte Afrikanen’. Op de tweede plaats wordt de studie te complex als rekening gehouden moet worden met de diversiteit van de verschillende Europese en Afrikaanse bevolkingsgroepen. Een groep die hier echter een uitzondering op vormt zijn *coloureds*; het nageslacht van de twee verschillende bevolkingsgroepen. *Coloureds* worden wel in deze studie meegenomen omdat het emigratiebureau en het ministerie van SZW zich sterk uitspraken tegen ‘rasschennis’ en ‘rasvermenging’. De ‘problemen’ die het witte minderheidsbewind van de Federatie ondervond ten opzichte van de zwarte bevolking worden vaak aangeduid met het begrip ‘rassenkwestie’. Dit is een term die vaak in het archiefmateriaal wordt aangehaald.

³⁵ Ph.P. Everts, *Nederland in een veranderende wereld. De toekomst van het buitenlands beleid* (Leiden 1991) 5.

³⁶ George M. Fredrickson, *Racism. A short history* (New Jersey 2002) 5.

³⁷ Overgenomen van De Boer: *Van Sharpeville tot Soweto*, 58 en Castermans: *Het Nederlands mensenrechtenbeleid*, 25.

Ten slotte moet worden toegelicht dat binnen het verschillende archiefmateriaal vaak de begrippen 'de Federatie', 'Rhodesia', 'Rhodesië' en 'Zuid-Rhodesië' door elkaar worden gehaald. In de meeste gevallen gaat het over Zuid-Rhodesië wanneer 'de Federatie' of een variant van 'Rhodesia' wordt aangehaald. Dit was dan ook het gebied waar maar liefst negentig procent van de Nederlandse emigranten binnen de Federatie naartoe verhuisden. Deze studie houdt echter 'de Federatie' aan, omdat dat dit de overkoepelende naam van het land was in de periode van de Nederlandse emigratiegolf in de jaren vijftig.

H1 Het karakter van het Nederlandse buitenlandbeleid: zijn tradities en twee koloniale casussen

Om de historische context te verduidelijken en om te bepalen in hoeverre de handelingen van het publieke emigratiebureau in zijn tijdgeest passen, wordt allereerst een overzicht gegeven van het Nederlands buitenlandbeleid. De volgende vraag staat wordt hierbij behandeld: wat was het karakter van het Nederlands buitenlandbeleid ten opzichte van koloniale betrekkingen? Dit karakter wordt enerzijds verklaard met de constantentheorie van het Nederlands buitenlandbeleid om een beeld te krijgen van zijn achtergronden en intenties. Anderzijds wordt het karakter uitgelegd met behulp van twee casestudies. Hierin wordt de positie van het buitenlandsbeleid ten aanzien van ten eerste Nieuw-Guinea en ten tweede Zuid-Afrika geanalyseerd. Deze casussen belichten de directe standpunten van het buitenlandbeleid ten aanzien van koloniaal-rationale verhoudingen. Veel politicologen en historici hebben hun onderwerpen gewijd aan de verhoudingen tussen het Nederlands buitenlandbeleid en het wereldtoneel, inclusief de positie van Nederland ten opzichte van koloniale regimes. Om die reden zal dit hoofdstuk slechts bestaan uit een beknopte schets van de twee besproken decennia.

1.1 Nederlandse tradities?

Om het Nederlands buitenlandbeleid te kunnen verklaren, gebruiken politicologen en historici vaak het constantendebat tussen politicoloog Joris Voorhoeve en historicus Duco Hellema uit de jaren tachtig en negentig. Beide tonen het karakter van het buitenlandbeleid met focus op de periode na de Tweede Wereldoorlog. Voorhoeve toont aan dat het Nederlands buitenlandbeleid ook na de Tweede Wereldoorlog dezelfde tradities uitoefent. Hij richt zich hierbij op de interne, binnenlandse factoren die bij deze tradities betrokken zijn. Hellema gaat tegen Voorhoeve in door breuken in deze tradities aan te tonen en maakt hierbij gebruik van een internationaal kader. In deze paragraaf wordt eerst Voorhoeve behandeld, waarna Hellema aan bod komt.

Voorhoeve verklaart het buitenlandbeleid in zijn proefschrift *Peace, profits and principles* met constanten die door de eeuwen heen terugkeren, zo ook in de periode 1953-1963.³⁸ Ze kennen volgens Voorhoeve, tevens voormalig minister van Defensie (1994-1998), drie 'Boogmaniaanse' vormen: de maritiem-commercialistische traditie, de neutralistisch-afzijdige traditie en de internationalistisch-

³⁸ Joris Voorhoeve, *Peace, profits and principles. A study in Dutch foreign policy*. (Leiden 1985).

Voorhoeve bouwt voort op de constantentheorie van Boogman, die hoofdzakelijk de zeventiende, achttiende en negentiende eeuw belicht (Boogman's traditietheorie is te vinden in onder andere: J.C. Boogman, 'Achtergronden en algemene tendenties van het buitenlands beleid van Nederland en België in het midden van de 19^e eeuw' (1962) / 'Achtergronden, tendenties en tradities van het buitenlands beleid van Nederland (1984)). Voorhoeve verklaart dat deze tradities ook toepasbaar zijn op de naoorlogse periode.

idealistische traditie.³⁹ Naast tradities rangschikt Voorhoeve ook drie kernthema's van het buitenlandbeleid: het nationaal veiligheidsbeleid, het regionale integratiebeleid en het mondiale beleid.

De maritiem-commercialistische traditie kenmerkte zich voor de oorlog hoofdzakelijk in vrijhandel en antiprotectionisme. Volgens Voorhoeve kwam deze traditie na de oorlog terug in de economische voordelen die de Amerikaans-Nederlandse samenwerking opleverde na het gevoerde veiligheidsbeleid.⁴⁰ Dit veiligheidsbeleid werd na de oorlog ook in praktijk gebracht met de Nederlandse toetreding tot twee militaire organisaties die garant stonden voor de veiligheid van hun lidstaten: de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) in 1949 en de West-Europese Unie (WEU) in 1948. Binnen de NAVO richtte Den Haag zich sterk op de acties van de Verenigde Staten (VS), volgens Voorhoeve werd dit gedaan bij gebrek aan ervaring op het wereldtoneel door de neutralistisch-afzijdige traditie die Nederland voor de Tweede Wereldoorlog had. Hij stelt dat Nederland ondanks dit bondgenootschap neutraal bleef. Dit onderbouwt Voorhoeve met onder andere de bescheiden uitgaven aan defensie na de oorlog. Het samenwerkingsverband met de VS was essentieel voor de vorming van het naoorlogs integratiebeleid. Hierdoor hield Nederland zijn machtspositie enigszins in balans ten opzichte van de grote mogendheden in de WEU, zoals Frankrijk, Engeland en Duitsland. Ook dit is volgens Voorhoeve een teken van een naoorlogse doorvoering van het neutralistisch-afzijdige karakter.⁴¹ De internationalistische-idealistische traditie⁴² werd hoofdzakelijk teruggezien in de vorm van internationale ontwikkelingshulp, de bescherming van universele mensenrechten en de bijdrage aan de Verenigde Naties, aspecten die vanaf begin jaren zestig opkwamen.⁴³

Net als Voorhoeve specificeert Hellema zich op de periode na de Tweede Wereldoorlog. Echter, Hellema ontkracht de constantentheorie en houdt zich enkel vast aan de traditie van het conservatisme. Daarnaast legt hij nadruk op externe factoren, waar Voorhoeve het nationale systeem niveau gebruikt.⁴⁴ Waar Voorhoeve de geografische ligging van Nederland als belangrijke oorzaak van de "maritieme

³⁹ Idem 42-54.

⁴⁰ Idem 119.

⁴¹ Voorhoeve, *Peace, Profits and Principles* 186-193.

⁴² De vooroorlogse internationalistische-idealistische traditie werd kenmerkt met neutrale afzijdigheid, een pacifistische houding, legalisme en patriottisme. Door deze houding was Nederland na de Tweede Wereldoorlog opzoek naar een nieuwe 'taak' op een nieuwe filantropische rol in te nemen. Idem, 53.

⁴³ Idem, 246-250.

Aan het gebruik van deze tradities zitten echter beperkingen. De tradities worden vaak zodanig breed gedefinieerd, dat veel zodanig kan worden aangepast dat het tot deze constanten kan toebehoren. Daarnaast zeggen deze tradities uiteindelijk weinig over het uiteindelijk gevoerde beleid en kan worden afgevraagd in hoeverre Nederland als klein tot middelgroot land zijn eigen buitenlandbeleid kon vormen.

Van Staden, 'The domestic environment', *Controversies at home: domestic factors in the foreign policy of the Netherlands* (Boston 1985) 50.;

Yvonne Kleistra, 'De constantentese in de studie van het Nederlands buitenlands beleid', *Beleid en maatschappij* (Leiden 2000) 106.

⁴⁴ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 1995).

handelsnatie” ziet, stelt Hellema dat deze ligging enkel relevant is in context van de positie in de wereldeconomie en de positie in de internationale machtsstructuur. Hij veronderstelt dat het beleid slechts een “georganiseerde aanpassing” is op het wereldtoneel.⁴⁵ Alleen de sociaaleconomische verhoudingen, staatstructuur, de verhoudingen tussen partijen en de persoon van de bewindsman zijn volgens Hellema van belang als ondergeschikte interne factoren.⁴⁶

Voorhoeve pretendeert zonder falsificatie dat ook kleine landen, zoals Nederland, zich onafhankelijk in de internationale orde kunnen bewegen. Daarnaast neemt Hellema stelling tegen het idee van tradities, terwijl ook hij in zijn theorie gebruikmaakt van constanten.

1.2 Het Nederlandse standpunt binnen twee casussen: Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika

Waar in de vorige paragraaf de interne en externe beweegredenen van het Nederlands buitenlandbeleid zijn aangehaald, gaat deze paragraaf in op standpunten die het Nederlands buitenlandbeleid in de jaren vijftig vormde ten aanzien van koloniaal-racistische verhoudingen. Deze standpunten worden beschouwd met behulp van twee casussen. Ten eerste wordt Nieuw-Guinea geanalyseerd; een gebied dat tussen 1949-1962 nog onder Nederlands gezag viel en waar het Nederlandse denkbeeld ten aanzien van kolonialisme duidelijk tot uitdrukking komt. Ten tweede zal het Nederlands buitenlandbeleid ten opzichte van het Zuid-Afrikaanse apartheidsregime worden bestudeerd. De opinie van de Nederlandse regering over raciale verhoudingen komt hier scherp naar voren.

Nieuw-Guinea

Na de Tweede Wereldoorlog bleef het in eerste instantie vanzelfsprekend dat de kolonie Nederlands-Indië onder Nederlands bewind viel. Met name in economisch opzicht werd aangenomen dat de twee landen elkaar wederzijds nodig hadden. Na een vierjarig conflict was de soevereiniteitsoverdracht in 1949 van Nederlands-Indië naar de Republiek Indonesia echter onvermijdelijk. Afgezien van Nieuw-Guinea, het enige gebied van de voormalige kolonie dat onder Nederlands gezag bleef. Nieuw-Guinea was een gebied waar voor de onafhankelijkheid van Indonesië weinig interesse in werd getoond. De verdediging voor het behoud van Nieuw-Guinea, was op basis van de volgende drie argumenten. Ten eerste was Den Haag bang voor een toestroom van de 160.000 mensen uit de kolonie die wel hun Nederlands staatsburgerschap wilden houden. Daarnaast moest de Nederlandse marine een “steunpunt behouden in de Aziatische wateren”. Ten derde heerste er volgens Jansen van Galen een wrokkige stemming om het ‘verlies’ van Indonesië, waardoor door minister-president Willem Drees (PvdA 1948-1958) voet bij stuk werd gehouden om Nieuw-Guinea niet ook te ‘verliezen’.⁴⁷ Ook Arend Lijphart

⁴⁵ D. Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 1995) 140.

⁴⁶ Hellema, *Buitenlandse politiek van Nederland* 50.

⁴⁷ John Jansen van Galen, ‘Tussen koloniale racune en vermomd idealisme. Het Nederlandse beleid inzake het conflict rond ‘Nieuw-Guinea’, in: Martin Elands en Alfred Staarman, *Afscheid van Nieuw-Guinea. Het Nederlands-Indonesisch conflict 1950-1962* (Bussum 2003) 10-11.

onderstreept in *Trauma of Decolonization* dat de psychologische elementen het zwaarst wogen bij de verdediging van het behoud van Nieuw-Guinea. Het verlies van Nederlands-Indië had anders te veel impact.⁴⁸ Ook Hellema stelt dat het “zelfvertrouwen” van Nederland, gebaseerd op zijn koloniale macht en zijn ‘positie-name’ als *middle-power*, het dekolonisatieproces vertraagde.⁴⁹

Daarnaast ontving Nederland vanaf 1947 Marshallhulp van de VS. Dit waren leningen die noodzakelijk waren voor de Nederlandse wederopbouw. Volgens De Liagre Böhl moest Nederland als gevolg van de Amerikaanse steun “tegen wil en dank” een redelijke houding aannemen tegenover Indonesië. Uiteindelijk leidde de bemiddeling van de VS in 1962 ertoe dat Nederland acht maanden later akkoord ging en Nieuw-Guinea officieel onder Indonesisch gezag kwam te vallen.⁵⁰

Zuid-Afrika

Historicus Stefan de Boer stelt in *Van Sharpeville tot Soweto* dat het Nederlandse Ministerie van Buitenlandse Zaken na de onafhankelijkheid van Indonesië steeds geïnteresseerder werd in Afrika, in Zuid-Afrika in het bijzonder.⁵¹ Dit is niet vreemd. In 1652 begonnen de betrekkingen tussen Zuid-Afrika en Nederland met de oprichting van een verversingspost bij Kaap de Goede Hoop door de VOC-koopman Jan van Riebeeck. Een gebied dat in eerste instantie onder leiding stond van de (toekomstige) Afrikaners, een groep die bestond uit Hollanders, Duitsers en Franse hugenoten. Vanaf 1806 werd dit gebied echter overmeesterd door Britse kolonisten. Zowel de Afrikaners als de Britten hadden vanaf het begin van hun aanwezigheid raciale regels opgesteld die bij de vorming van de Unie in 1910 werden opgenomen in de grondwet. De overwinning van de Afrikaner Nasionale Partij in 1948 zorgde met zijn apartheidspolitiek voor een forse aanscherping van deze raciale grondwet.⁵²

⁴⁸ Arend Lijphart, *Trauma of Decolonization*

Lijphart verklaart deze houding in *Trauma of Decolonization* met het begrip “egocentrisch altruïsme”. Nederland vond dat ze goed deden aan de ongevroegde ondersteuning van de lokale bevolking van Nieuw-Guinea, wat ze vervolgens ter legitimatie gebruikte om het gebied te claimen. Ook genoemd in: Jansen van Galen, ‘Tussen koloniale racune en vermomd idealisme’ 14.

⁴⁹ Hellema, 1956 60-68.

Het ‘zelfvertrouwen’ van Nederland en diens ‘koloniale problemen’ kwamen volgens Hellema ook terug in de vraag naar een ‘onredelijke’ compensatie van Duitsland en de twijfel om Israël te erkennen in 1948.

⁵⁰ Herman de Liagre Böhl, ‘Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat, 1945-1990’, in: Remieg Aerts et al, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen en Amsterdam) 271-272.

⁵¹ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* 70.

De historicus bevestigt dat een “diepgravend onderzoek” naar de buitenlandse betrekkingen met Zuidelijk Afrika in de jaren vijftig nog niet zijn verricht en beroept zich dan ook op de secundaire literatuur bij de beschrijving van het decennium. De Boer toont de genuanceerde houding van de Nederlandse regering ten aanzien van apartheid waaraan zowel de binnenlandse invloeden als de buitenlandse belangen worden verbonden.

⁵² R.W.A. Muskens, *Aan de goede kant: Een geschiedenis van de Nederlandse anti-apartheidsbeweging 1960-1990* (Amsterdam 2013) 28-29.

Over het algemeen veranderde het nieuwe politieke landschap van Zuid-Afrika weinig binnen de betrekkingen tussen Nederland en Zuid-Afrika. Vanuit de Tweede Kamer uitte zich over het algemeen weinig kritisch tegenover apartheid. Door de nieuwe verhoudingen binnen de naoorlogse machtsbalans, waarbij de VS en de Sovjet Unie tegenover elkaar stonden, bevonden Nederland en Zuid-Afrika zich in hetzelfde anticommunistische kamp. Daarnaast werden na de oorlog de gevoelens van ‘stamverwantschap’ tussen de Afrikaners en Nederlanders weer opgewekt en werd de pro-Duitse houding van de Nasionale Partij tijdens de Tweede Wereldoorlog langzaam vergeten. Ook hadden Zuid-Afrika en Nederland volgens Roeland Muskens dezelfde superieure, paternalistische houding ten opzichte van de lokale bevolking.⁵³ In 1950 werd besloten dat de directie Afrika en het Midden-Oosten (DAM) zich voortaan onder leiding van het ministerie van Buitenlandse Zaken ging focussen op de coördinatie tussen Nederland en Zuid-Afrika. Het onderlinge verband tussen beide landen werd versterkt met de ondertekening van het Culturele Verdrag in 1951 en blijkt uit de Nederlandse viering van de herdenking van de aankomst van Jan van Riebeeck in 1952.⁵⁴

Het racistische beleid van de Zuid-Afrikaanse regering werd door de Nederlandse regering hoofdzakelijk als gunstig gezien voor de instandhouding van de witte kolonie en een goede oplossing voor het raciale ‘probleem’, waarmee de emanciperende, zwarte bevolking werd bedoeld.⁵⁵ De Nederlandse regering stelde in 1953 nog over de apartheidskwestie dat zij “voor de bijzondere moeilijkheden van dit vraagstuk alle begrip heeft en dat daarbij de sympathie voor de Unie voorop staat”.⁵⁶ De apartheid werd als noodzakelijk gezien, net als de versterking van de witte populatie.⁵⁷

Voor de Nederlandse regering was dit begin jaren vijftig een bijkomend argument om de emigratie naar het land te stimuleren, net als dat voor het geval van de Federatie een motivatie leek te zijn.⁵⁸ Emigratie naar Zuid-Afrika werd dan ook flink gesubsidieerd, waarna er in de jaren vijftig 43 000 Nederlanders vertrokken.⁵⁹ Het apartheidbeleid van Zuid-Afrika werd in de loop van de jaren vijftig alsnog strenger en de rassensegregatie steeds scherper. Langzaam werd vanuit de Tweede Kamer steeds meer kritiek geleverd op de apartheidspolitiek. Verscheidene sociologen deden namens de Zuid-Afrikaanse regering een oproep dat zij de Nederlander nodig hadden ter “handhaving van die blanke

⁵³ Muskens, *Aan de goede kant* (Amsterdam 2013).

⁵⁴ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto 70-72*.

⁵⁵ Idem 73, 75.

Bij een bezoek in 1953 door premier Drees met minister van Verkeer en Waterstaat J. Algera, werd apartheid als ‘nuttig’ benoemd, gezien het streven naar de “handhaving van het blanke ras in Zuid-Afrika.”

⁵⁶ B.J.H. de Graaf en H. Kockelkorn, *Het beeld van Zuid-Afrika in Nederland 1948-1963* (Utrecht 1981) 107.

⁵⁷ Erica Meijers, *Blanke broeders – zwarte vreemden. De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de apartheid in Zuid-Afrika 1948-1972* (Hilversum 2008) 9.

⁵⁸ Muskens, *Aan de goede kant* 21.

⁵⁹ De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto 73*.

Kuitenbrouwer, *De ontdekking van de Derde Wereld* 214-215.

beskaving”. Door deze oproep kon het ministerie SZW niet meer om het feit heen dat emigratie naar en het racistische regime van Zuid-Afrika een direct verband met elkaar hadden.⁶⁰

De dekolonisatie van Indonesië en de situatie in Nieuw-Guinea waren redenen dat in de politiek werd bepleit dat Nederland een begripvolle houding moest aannemen ten opzichte van het apartheidsbeleid. Door zich ‘neutraal’ te uiten binnen de VN kon Nederland rekenen op wederzijdse steun van Zuid-Afrika ten opzichte van hun koloniale kwesties. De onthouding van de soevereiniteitsoverdracht aan Nieuw-Guinea was namelijk een interne aangelegenheid volgens Nederland, waar de VN zich niet in moest mengen. Ditzelfde gold voor Zuid-Afrika. Ondanks dat de minister van Buitenlandse Zaken vond dat de apartheidspolitiek ten opzichte van de zwarte Zuid-Afrikaanse bevolking in strijd was met de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens, zou een veroordeling een “ongeorloofde inbreuk op de soevereiniteit van Zuid-Afrika” zijn.⁶¹

1.3 Conclusie

Gesteld kan worden dat het naoorlogs Nederlands buitenlandbeleid in de jaren vijftig nog twee paden bewandelt. Enerzijds probeert Nederland zich na het verlies van Indonesië te herpakken binnen de machtsbalans door zich aan te sluiten bij verschillende bondgenootschappen en waarbij trouw de voetsporen van de VS lijken te worden gevolgd. Anderzijds is Nederland nog niet klaar om, ten gunste van zijn bondgenoten, zijn imperialistische houding en zijn gezag over Nieuw-Guinea af te breken. Deze tweestrijd blijkt ook de houding van Nederland ten opzichte van het apartheidsregime van Zuid-Afrika, waarbij Nederland zich enerzijds afzijdig houdt in de stemming tegen apartheid in de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties, maar zich tegelijkertijd wel begripvol toont ten opzichte van de rassensegregatie en zich achter het paternalisme van Zuid-Afrika schaaft. Het karakter van het Nederlands buitenlandbeleid kent in de jaren vijftig nog koloniale sentimenten.

De casussen Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika worden in deze studie aangehaald, omdat ze een dermate invloed hadden op het Nederlands buitenlandsbeleid. Daarnaast is hiervoor gekozen, omdat er amper casussen zijn waar de Nederlandse opvattingen ten aanzien van kolonialisme en raciale verhoudingen duidelijker naar voren komen. Rekening moet echter worden gehouden met de historische relaties die Nederland had met beide gebieden. Daarnaast moet men bedacht zijn op dat het slechts ‘casussen’ zijn en dat de Nederlandse positie tegenover de kwesties in Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika niet representatief is voor een beschrijving van het algemene karakter van het Nederlands buitenlandbeleid. Beide kwesties worden gebruikt ter ondersteuning om te kunnen verklaren waarom

⁶⁰ Henkes, ‘Een warm welkom’ 32.

⁶¹ Henkes, ‘Een warm welkom’ 27;

Kuitenbrouwer, ‘Drie eeuwen Nederlandse betrokkenheid bij Zuid-Afrika: 1652-1952’, in: Carry van Lakerveld, *Nederland tegen apartheid* (Amsterdam 1994) 39.

het emigratiebureau een dergelijke positieve houding had ten opzichte van het koloniale regime van de Federatie.

H2 De zelfrechtvaardiging van het emigratiebureau

Eind jaren veertig begon de Nederlandse emigratiedienst, via de attaché die al een kleine vijf jaar in Zuid-Afrika was gevestigd, met een oriëntatie naar de mogelijkheden voor Nederlandse emigratie naar de Federatie. Het verslag van de attaché dat in mei 1950 naar het Ministerie van SZW werd gezonden, vertelde dat de werkgelegenheid optimaal was en dat de emigrant “in sociaal-economisch en cultureel opzicht een belangrijke bijdrage (kan) leveren tot de ontwikkeling van het land”. De attaché concludeerde dat het “verstandig” zou zijn van de Nederlandse regering om een actieve houding aan te nemen bij de emigratie van Nederlanders naar de Federatie en een emigratieovereenkomst aan te gaan.⁶²

Na nader onderzoek van het emigratiebureau in Zuid-Afrika, kreeg de Federatie uiteindelijk zijn eigen bureau. Vanaf de oprichting van het emigratiebureau in 1953 tot zijn opheffing in 1963, wordt met behulp van voorlichtingen de emigratie naar de kolonie bevorderd. Maar wat was de intentie van deze bevordering? Was dat uit economisch-binnenlands belang waarbij het overschot aan Nederlandse arbeiders naar het buitenland werd gezonden? Of lag het belang in het buitenland, zoals de Zuid-Afrikaanse attaché toelichtte, bij de ontwikkeling van de Federatie? Dit hoofdstuk zal de vraag onderzoeken wat de eigenlijke missie was van het Nederlandse emigratiebureau. Hierbij wordt allereerst ingegaan op de twee verschillende intenties van het bureau. Vervolgens wordt geanalyseerd hoe de missie van het bureau wordt verwoord in de voorlichting voor emigratie. Ten slotte zal ik aan de hand van primaire bronnen de motieven analyseren waarom het bureau de emigratie naar de Federatie stopte.

2.1 Een tweeledige intentie?

De algemene Nederlandse emigratiemissie leek vanaf het begin van de emigratiegolf een dubbel uitgangspunt te kennen. De nadruk lag zowel op de behartiging van binnenlandse belangen als op de externe bijdrages die emigratie moest leveren. Dit blijkt uit een pleidooi uit 1947 van H.D. Louwes, gezaghebber van de Volkspartij voor Vrijheid en Democratie in de Eerste Kamer, waarin hij een oproep deed tot emigratie:

“Uitgangspunt [van emigratie] moet zijn, dat wij als volk onze emigranten daarheen moeten leiden, waar zij – onder redelijke waarborgen voor hun eigen welzijn – de belangen van ons volk en van onze blanke beschaving het beste kunnen dienen. Wanneer ik hier spreek van blanke beschaving, dan doe ik dat niet met een meerderwaardigheidscomplex of als tegenstelling tegenover andere beschavingen, maar zie ik haar alleen als een waardige bijdrage – waarvan de verantwoordelijkheid op onze schouders rust – tot de menselijke beschaving als geheel.”⁶³

⁶² NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2341, verslag van de emigratieattaché (mei 1950) p.6, 7, 9 en 25.

⁶³ Obdeijn, Schrover, *Komen en gaan* 196.

Louwes verkondigde letterlijk dat emigratie een Nederlands belang moest zijn; een belang van “ons volk”. Daarnaast stelde hij dat de Nederlandse emigranten ook hun aandeel moesten leveren in het ontvangende land, in dienst van de “blanke beschaving” welteverstaan.

Dit punt van Louwes is ook terug te zien in bepaalde reacties en maatregelen van het emigratiebureau. Een belangrijk voorbeeld hangt samen met de betrokkenheid van enkele Nederlandse emigranten bij een voorval na een werkdag bij *Rhodesian Railways*.⁶⁴ In het eerste jaar dat de spoorwegarbeiders er werkzaam waren, hadden een aantal jonge mannen een “gekleurde dansgelegenheid” opgezocht, met “rasschennis” als gevolg. In een brief schreef de Commissaris voor Emigratie, B.W. Haveman, dat de situatie hem “naar het hart” ging.⁶⁵ Later lichtte hij toe dat het “onmaatschappelijke gedrag” een gevaardreiging was voor de “goede naam” die Nederlanders in het land bezaten. Deze naam was volgens Haveman “ernstig door de modder gehaald”.⁶⁶

De gevolgen van deze “baldadigheden” waren dan ook groot. ‘Rasschennis’ was in de Federatie een wettelijke overtreding; een reden dat direct werd bedreigd met de opheffing van de emigratieovereenkomst tussen beide landen.⁶⁷ Binnen de emigratiedienst werden verscheidene werknemers ontslagen en werden emigranten voortaan psychologisch getest voordat ze naar de Federatie mochten emigreren. Bij deze test werd speciaal gelet op het karakter, milieu en het verantwoordelijkheidsbesef van de emigrant. Ook werd de leeftijdsgrens verhoogd; van minstens 18, naar minstens 20 jaar oud. Daarnaast werd een groter aantal gehuwden emigranten toegelaten.⁶⁸

De reactie in naam van het emigratiebureau door de Commissaris voor Emigratie, laat samen met de maatregelen die door het bureau werden genomen laten een kant van diens moraal zien. Met de aanpassingen die zijn gemaakt om de wetgeving van de Federatie beter na te leven, laat het emigratiebureau zien dat ze het belangrijk vinden dat het koloniale regime in die mate wordt gesteund. Ook de afkeurende houding tegenover de ‘rassenschennis’ laat zien dat het bureau de institutionele rassenscheiding in de Federatie positief beoordeelde. De zorgen omtrent de “goede naam” van

⁶⁴ Een van de eerste bedrijven waar Nederlandse emigranten via een publieke institutie naartoe werden gezonden was *Rhodesian Railways*. In de zomer van 1952 begon het Nederlandse emigratiebureau, al voor hun vestiging in de Federatie, met de werving van jonge, ongehuwde vaklieden voor het spoorwegbedrijf. De werving resulteerde dat jaar uiteindelijk in een opvulling van tweehonderdveertig vacatures.

NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354, Persbericht aan Algemeen Nederlands Persbureau (24 juli 1952).

⁶⁵ NL-HaNA, Consulaat Bulawayo, 2.05.130, inv.nr. 30.

⁶⁶ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Veertiendaags Informatie-bulletin’ (27 november 1953).

⁶⁷ Idem.

⁶⁸ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2329 ‘Emigratie naar Rhodesia: terstond te treffen voorzieningen (5 december 1953);

Ook in: NL-HaNA, Consulaat Bulawayo, 2.05.130, inv.nr. 30.

Nederland, de veroordeling van ‘rassenschennis’ en het overnemen van dat bezwaar, laat de behartiging zien van het belang van zowel Nederland als de Federatie.

2.2 Voorlichting over emigratie

Uitgebreide voorlichting was van belang om de Nederlandse arbeider zover te krijgen daadwerkelijk voor onbepaalde tijd te emigreren. Wat het Nederlandse emigratiebureau belangrijk vond aan de emigratie naar de Federatie wordt duidelijk door de argumenten waarmee de arbeider tot emigratie werd bewogen.⁶⁹ Over de voorlichtingen voor emigratie was vooraf discussie. Zo stelde J.G. Suurhoff, Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (PvdA, 1952-1958), in 1956 nog dat de overheid en publieke emigratie-instanties het maken van propaganda moesten vermijden, dit zou niet de taak zijn van vertegenwoordigers in het buitenland. Haveman stelde een jaar later echter dat propaganda juist noodzakelijk was voor de sociaaleconomische belangen van Nederland. Hij benadrukte daarbij dat de voordelen van het leven in het buitenland zouden moeten worden belicht (*pull*-factoren), en niet de nadelen van blijven in Nederland (*push*-factoren). De Raad voor Emigratie sloot zich hierbij aan; propaganda was legitiem zolang het enkel het verspreiden van ideeën betrof.⁷⁰ Zelf ontkende het emigratiebureau dat zijn voorlichting een propagandistische insteek had. “Ik moge mij veroorloven op te merken, dat mijn werkzaamheden zich beperken tot de Federatie, en de voorlichting in Nederland – propaganda wordt niet gevoerd.”, verkondigde de attaché in 1957.⁷¹

Kenmerkend voor de voorlichtingsartikelen zijn de lovende woorden over het karakter van de potentiële emigrant. In een van de eerste stukken wordt de emigrant omschreven als iemand die “niet bij moeders pappot blijft zitten” en dat enkel “flinke kerels” worden gevraagd.⁷² Ook in een informatiebulletin uit 1953 wordt naast een omschrijving van het “voortreffelijke klimaat” en de “vriendelijke samenleving” de persoonlijkheid van de emigrant aangestipt. Zo schreef het artikel namens

⁶⁹ Voor deze studie is echter niet al het propagandamateriaal ingezien, maar slechts de propaganda die werd beschreven en benoemd in de correspondenties van het emigratiebureau. Deze voorlichtingen bestaan uit persberichten voor regionale kranten, nationale radioverslagen, een veertiendaags informatiebulletin en een ‘voorlichtingsboekje’.

⁷⁰ M. Prenger, ‘In an atmosphere of chronic cheerfulness. Dutch emigration propaganda films in the fifties and early sixties’, in: Rob Kroes en Henk-Otto Neuschäfer, *The Dutch in North-America. Their immigration and cultural continuity* (Amsterdam 1991) 83.

⁷¹ NL-HaNA, SZW/Emigratie 2.15.68, inv.nr. 2336 *Emigratiebeleid met betrekking tot Rhodesië*.

Toch werden de voorlichtingen over de Federatie door de Algemene Emigratie Centrale wel gezien als propaganda. Dit komt onder andere naar voren in een pleidooi uit 1962 waarin werd beklemtoond dat er een einde moet komen aan propaganda voor emigratie naar de Federatie. NL-HaNA, SZW/Emigratie 2.15.68, inv.nr. 2354 *Directie voor Emigratie van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid 1952-1987, ‘Directie voor de Emigratie 1945-1994’* Betreft: Voorlichting over Rhodesia 17 maart 1952.

⁷² NL-HaNA, Consulaat Bulawayo, 2.05.130, inv.nr. 2354 *‘Directie voor Emigratie 1945-1994’* Betreft: “Van Tarzan tot Spoorwegman; ook in Centraal-Afrika is werk voor flinke kerels!” (augustus 1952) 1-2

Roy Welensky, de Premier van de Federatie, dat Nederlanders graag werden gezien, omdat zij de mentaliteit hebben van “blijvers” en daardoor de “voorkeur” verlenen boven de vermoedelijke niet-blijvers.⁷³ Deze ‘blijvende’ karakteromschrijving komt in verschillende briefwisselingen terug. Zo zouden Nederlanders als “Rhodesiërs” en echte *settlers* worden gezien.⁷⁴ Kolonialisme wordt via dit bulletin gekenmerkt als iets positiefs en iets waar de potentiële emigrant een bijdrage aan kan leveren.

Het concreetste voorbeeld van een voorlichting waarin de Nederlander wordt gestimuleerd te emigreren namens externe belangen komt uit paragraaf van de brochure *Land in opkomst. Wonen en werken in Rhodesia en Nyasaland*. Het “voorlichtingsboekje” werd gepubliceerd door het emigratiebureau in 1954 en lijkt te zijn verspreid onder lokaal-publieke aanmeldingsbureaus om informatie te verlenen aan de potentiële emigrant. Na een korte schets van de geschiedenis van de Federatie, speelt de brochure in op de externe waarde van emigratie. De emigrant zou namelijk “deelnemen aan het grote avontuur van de opbouw van een nieuwe staat, voorbestemd een grote rol te spelen in Afrikaanse aangelegenheden, zoals in de zaak van het Britse Gemenebest.” Later zou nog een keer worden benadrukt dat de Federatie de emigrant “nodig” heeft.⁷⁵

Het is opvallend dat de opbouw van een land wordt gekoppeld aan ‘avontuur’, vooral omdat Nederland op dat moment zelf ook bezig was met zijn wederopbouw. Het voorlichtingsartikel probeert de aspirant-emigrant aan te trekken door de belangen te benadrukken die de Federatie heeft. Hieruit blijkt dat het emigratiebureau zeer bewust was van de koloniale belangen die de Federatie had en voor deze belangen gericht emigranten wierf. Deze stelling moet echter worden genuanceerd met de eerder genoemde oproep van Haveman waarin hij stelt dat propaganda enkel gericht moet zijn op de voordelen die het buitenland heeft. Een voorlichting met een dergelijke propagandistische insteek is waarschijnlijk minder doeltreffend wanneer enkel de, vaak negatieve, *push*-factoren van blijven in Nederland genoemd worden, de argumenten die het binnenlandse belang van de Nederlandse naoorlogse emigratie omvatten. Daarom is het logisch dat deze voordelen van emigratie naar de Federatie zijn ‘bedacht’, waardoor het lijkt alsof enkel uit het belang van de Federatie emigranten werden geworven. Daartegenover staat dat het emigratiebureau de voorlichting ook enkel kon houden bij de benoeming van primaire arbeidsvoorwaarden, bestaande uit bijvoorbeeld de verleende subsidies, de werkgelegenheid of het klimaat. Daarnaast werd al vóór de oprichting van het emigratiebureau gecommuniceerd over de ‘belangrijke bijdrages’ die Nederlandse emigratie aan de kolonie kon leveren.

⁷³ NL-HaNA, Consulaat Bulawayo, 2.05.130, inv.nr. 2343 ‘Directie voor Emigratie 1945-1994’.

⁷⁴ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2329 ‘Emigratie naar Rhodesia: Grondslag voor de Nederlandse immigratie’ (5 december 1953).

⁷⁵ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 *Land in opkomst. Wonen en werken in Rhodesia en Nyasaland* (april 1954) 1 6-6.

2.3 Teruggang en twijfel

Begin jaren zestig begon de Nederlandse emigratie naar de Federatie terug te lopen. Dit kwam door zowel de opkomende Nederlandse economie, als de politiek-economische onzekerheden die ontstonden over de soevereiniteit van de Federatie. Steeds vaker werden vragen gesteld aan en ook binnen het emigratiebureau of de landsverhuizing naar het land nog wel te verantwoorden viel. Vanuit het Ministerie van SZW werd kritiek geleverd op de stimulatie van emigratie en ook J.C. Bannier, directeur van het Bureau van Internationale Technische Hulp, vroeg in 1962 in een brief of propaganda naar de Federatie simpelweg nog wel gewenst was. Zijn twijfel werd door het emigratiebureau gesust met de reactie dat “politieke onzekerheid in praktisch ieder Afrikaans land (bestaat)”.⁷⁶ Desalniettemin werd enkele maanden later de bevordering van emigratie naar de Federatie alsnog verboden door de minister van Buitenlandse Zaken.⁷⁷ Ondanks het optimistische beeld dat het emigratiebureau poogde te bewaken, kwam er in 1963 officieel een einde aan de stimulatie van emigratie naar de Federatie. Dit ondersteunt het idee dat emigratie naar de Federatie hoofdzakelijk vanuit Nederlands belang werd gestimuleerd. Juist op het moment dat de politieke situatie in de Federatie onzekerder werd en het land behoefte had aan meer Europese immigranten, trok het emigratiebureau zich terug.

2.4 Conclusie

Vanaf de oprichting van het emigratiebureau werd erkent dat Nederlandse emigratie naar de Federatie de Nederlandse economie moest verlichten, maar dat ook de witte samenleving van de Federatie baat moest hebben bij de verhuisde Nederlandse arbeiders. Enerzijds is het emigratiebureau fel in de verdediging van de nationale aangelegenheden van de Federatie, waarbij maatregelen werden genomen op het moment dat een groep emigranten met “rassenschennis” de wet overtrad van de Rhodesische rassenspolitiek. Daarnaast wordt het belang van de Federatie, de ‘noodzaak’ van emigratie naar het land, gebruikt in de voorlichting van het bureau, om de geïnteresseerde Nederlander tot emigratie te overtuigen. Tot slot verdedigt het emigratiebureau de emigratie naar de Federatie ook op het moment dat Nederland geen belang meer heeft bij emigratie.

Anderzijds lijkt het Nederlandse belang van emigratie naar de Federatie op de eerste plaats te staan. De economische waarde van emigratie wordt namelijk in de tien jaren nooit uit het oog verloren. De Federatie wordt op die manier hoofdzakelijk gezien als emigratieland. Dit blijkt uit dat de Nederlandse emigratie naar de Federatie niet meer te legitimeren viel op het moment dat het land sociaal-politiek instabiel werd. In de jaren zestig had de Federatie de toevoer van Europeanen meer dan ooit nodig, maar werd de emigratie vanuit Nederland volledig stopgezet. Ondanks dat de positieve

⁷⁶ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2336 Betreft: ‘Werving van emigranten en specialisten in Nederland voor de Federatie’ (juni 1962).

⁷⁷ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2336.

gevolgen voor beide landen in acht werden genomen, was de missie van het emigratiebureau de ondersteuning van het Nederlands economisch belang.

H3 De houding van het emigratiebureau ten opzichte van de Rhodesische rassenspolitiek

Bij de beantwoording van de vraag in hoeverre de houding van het Nederlandse emigratiebureau ten opzichte van de Rhodesische rassenspolitiek past binnen het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van kolonialisme, is het zaak om duidelijk te maken wat deze houding inhield. In dit hoofdstuk staat de volgende vraag centraal: wat was de positie van het Nederlandse emigratiebureau ten aanzien van de raciale verhoudingen in de Federatie? In dit hoofdstuk wordt eerst de rassenspolitiek van de Federatie besproken, waarna een analyse van het standpunt van het emigratiebureau volgt.

3.1 Apartheid in de Federatie

De Federatie hanteerde een raciaal beleid dat gelijkenissen toonde met het apartheidssysteem van Zuid-Afrika. Het witte minderheidsregime van de Federatie onderdrukte de zwarte bevolking met behulp van strikte segregatie tussen Europeanen en Afrikanen, net als in Zuid-Afrika.⁷⁸ Deze segregatie was hoofdzakelijk gebaseerd op raciale wetgevingen die vanaf 1905 werden geïnstitutionaliseerd. Een wet die veel invloed had op de raciale verhoudingen was de *Land Apportionment Act* van 1930. Naar aanleiding van deze landverdelingswet bezat de witte bevolking, die destijds uit circa 50.000 mensen bestond, 51% van het land van de Federatie. De 1.081.000 miljoen Afrikanen kregen enkel 29.8% van het land toegewezen. Het overige deel was bestemd als natuurgebied.⁷⁹ De oorspronkelijke bevolking woonde hierdoor gedwongen in reservaten en daarnaast werd het zo makkelijker om hen dwangmatig te laten werken in mijnen en plantages omdat ze nauwelijks in het bezit waren van landbouwgrond.⁸⁰ Het behoud van een witte heerschappij had de overheersende politieke prioriteit in de Federatie.⁸¹ De witte ideologie zorgde ervoor dat de witte bevolking van de Federatie zichzelf portretteerde als “a small civilized island in the sea of barbarism”. Gesteld werd dat de zwarte bevolking ongeschikt was voor leiderschap, een stelling die gelegitimeerd werd met argumenten dat de Afrikaanse bevolking te “primitief en kinderlijk” was en het Europees paternalisme nodig had.⁸²

⁷⁸ Pas vanaf de *Unilateral Declaration of Independence* in 1965, het moment dat Engeland minder tot geen inspraak meer had op de rassenspolitiek in de Federatie, kan echt worden gesproken van een apartheidssituatie. Na de UDI werd het raciale beleid tegen de zwarte bevolking sterk aangescherpt. Het gebruik van het begrip ‘apartheid’ wordt in deze studie gebruikt om te benadrukken dat ook de Federatie op juridisch gebied racisme en raciale segregatie toepaste.

⁷⁹ Henry Vusso Moyana, ‘Land and race in Rhodesia’, *African Review* 5:1 (1975) 22.

⁸⁰ Moyana, ‘Land and race in Rhodesia’ 17, 21.

⁸¹ Donal Lowry, ‘The Impact of Anti-communism on White Rhodesian Political Culture, ca 1920s-1980’, *Cold War History* 7:2 (2007) 170.

⁸² Alan Cousins, ‘State, Ideology, and Power in Rhodesia, 1958-1972’, *The International Journal of African Historical Studies* 24:1 (1991) 44, 63.

De rassenpolitiek van de Federatie komt ook naar voren in de voorlichtingen van het emigratiebureau. In de meeste gevallen werd het contact tussen Europeanen en Afrikanen beschreven. Hierbij ging het bureau specifiek in op de behandeling van zwart personeel en hoe de kosten bij de aanneming van een “negerbediende” geminimaliseerd konden worden. Het aanbieden van enkel het goedkope maïsmeel was namelijk voldoende. Hiernaast kon optioneel nog *boysmeat* worden aangeboden; het “mindere soort vlees”, “speciaal voor negers”.⁸³ Ook wordt in de briefwisselingen gesproken over de praktijk van rassensegregatie. Een voorbeeld is een brief uit 1957 waarin het emigratiebureau de “dualistische problemen” in de Federatie uitlegt. De auteur van de brief beschreef een situatie waarin een zwarte, nationaal-bekende sportman geweigerd werd bij de voordeur van het pand waar ook het emigratiebureau in was gevestigd. De sportman had de “eenvoudige” ingang aan de achterkant van gebouw moeten gebruiken in plaats de “frontale marmeren trap” aan de voorkant, waarna werd hij gearresteerd.⁸⁴

‘Zuivere’ emigratie

Een onderdeel van de Rhodesische rassenpolitiek was zijn selectieve immigratiepolitiek. Hierbij werd gediscrimineerd op alle achtergronden, op West-Europeanen na. Ook Zuid-Europeanen werden bij de grens geweigerd.⁸⁵ Een brief van Haveman lichtte toe dat deze ontzegging was gebaseerd op de “onzedelijkheid” van onder andere Italianen. Zuid-Europeanen zouden daarnaast “rasvermenging” in de hand werken.⁸⁶

De voorkeur voor West-Europeanen had ook te maken met het vooroordeel dat alle emigranten uit West-Europa een witte huidskleur hadden. Dit vooroordeel gold ook voor Nederland, ondanks dat niet alle Nederlanders emigranten ‘wit’ waren. In de jaren vijftig repatrieerden tienduizenden Nederlands-Indiërs uit het net onafhankelijke Indonesië. Een groep met vaak een Nederlandse identiteit, maar in veel gevallen ook met een Aziatische achtergrond. In het “overbevolkte” Nederland leek voor deze groep weinig plek, een reden dat voor deze repatrianten werd gekeken naar mogelijkheden tot emigratie.⁸⁷ Uit een brief aan de publieke omroep N.C.R.V. deed de directeur van de Christelijke

⁸³ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Divers voorlichtingsmateriaal Rhodesia’ (17 april 1957) 19.

⁸⁴ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2379 ‘Dualistische problemen in de Federatie (3 augustus 1957). Diep gaat het emigratiebureau niet in op de situatie en hun eigen oordeel wordt niet besproken. Dit voorbeeld is slechts een voorbeeld van de raciale verhoudingen in de Federatie. Wel lijkt het bureau zich niet te positioneren door de onderwerpsregel ‘Dualistische problemen’ te noemen en wel een uitgebreide schets te geven van de “marmeren trap” ten opzichte van de “eenvoudige” trap.

⁸⁵ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2379 ‘Integratieadvies’ (19 november 1956).

⁸⁶ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2329 ‘Emigratie naar Rhodesia: grondslag voor de Nederlandse emigratie’ (5 december 1953).

⁸⁷ De Liagre Böhl, ‘Consensus en polarisatie.’ 270.;

NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2341 (15 juni 1950).;

Ook in: Henkes, ‘Een warm welkom’ 16.

Emigratie Centrale, Taeke Cnossen, een oproep ter bevordering van emigratie. Een stelling die hij verdedigde met het volgende punt:

“De Minister-President van Rhodesia heeft aan Dr. Drees zeer onlangs doen weten, dat zij ook gaarne meehelpen om de nood, ontstaan door de repatriëring van zovele Nederlanders uit Indonesië, te lenigen. Ik verzeker U, dat niets zal worden nagelaten om te proberen een nieuwe werkring en een nieuwe toekomst voor een deel hunner in Rhodesia te vinden.”⁸⁸

De reactie van Drees is opvallend, omdat Suurhoff datzelfde jaar nog stelde dat Nederlands-Indiërs ongeschikt waren voor emigratie naar Zuid-Afrika. Suurhoff noemde de gerepatrieerden ‘indolent’ en daarnaast niet in bezit van de juiste kwalificaties.⁸⁹ De Federatie had echter een toegankelijker immigrantenbeleid dan Zuid-Afrika, een reden die kan hebben meegespeeld dat Nederland er wel in slaagde om de Nederlands-Indiërs naar de Federatie te laten emigreren.⁹⁰

3.2 Het standpunt van het emigratiebureau

Henkes stelt in ‘Een warm welkom voor blanke nieuwkomers?’ dat de Nederlandse emigratie instanties zich “onverschillig” en “blind” toonden ten opzichte van de koloniaal-racistische politiek in de emigratielanden.⁹¹ Deze onverschilligheid en blindheid is zichtbaar bij het emigratiebureau, in de zin dat er geen kritiek werd geleverd op de racistische politiek van de Federatie. Beide termen zijn echter niet toepasbaar op het emigratiebureau als “onverschilligheid” en “blindheid” worden uitgelegd als het hebben van een ‘neutrale’ positie. Deze neutraliteit is namelijk nauwelijks terug te vinden in de communicatie van het emigratiebureau met andere emigratie- en overheidsinstanties. Dit wordt duidelijk in de standpunten van het bureau ten aanzien van de medezeggenschap van de Afrikaanse bevolking en zoals in voorgaand hoofdstuk al kort is besproken, de ‘rasvermenging’ tussen Europeanen en Afrikanen. De neutraliteit van het bureau wordt echter zichtbaarder in de loop van de jaren zestig, maar ook dan kiest het bureau een, weliswaar genuanceerdere, kant binnen het debat over de raciale verhoudingen van de Federatie.

De politieke rol van de zwarte bevolking

Over de opinievorming ten opzichte van de politieke rol van de zwarte bevolking wordt aan het begin van de oprichting van het emigratiebureau nauwelijks uitgeweid. Deze komt in 1956 echter uitgebreid aan bod waarbij de emigratieattaché zich tegen de “medezeggenschap van de negerbevolking” keert.⁹²

⁸⁸ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 (Kerst 1958).

⁸⁹ Obdeijn en Schrover, *Komen en gaan* 202.

⁹⁰ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Divers voorlichtingsmateriaal Rhodesia’ (17 april 1957).

⁹¹ Henkes, ‘Een warm welkom’ 19.

⁹² NL-HaNa, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2330 ‘Jaarverslag 1956’.

Dezelfde stelling beschrijft de attaché twee jaar later, wanneer in de brief wordt gehoopt dat de witte minderheid “de regering in handen houdt van beschaafde personen met verantwoordelijkheidsgevoel”.⁹³

Deze stellingname werd verder uitgewerkt in een voorlichtingsbrief, waarbij in werd gegaan op de vraag of “in de Federatie een soortgelijke situatie zou voordoen als in Indonesie”. Of “de blanken op den duur ook door de negers (worden) verdrongen?” De attaché probeerde zijn lezer gerust te stellen met het argument dat de regering er alles aan deed om in handen te blijven van “*responsible and civilized people*”. Hij stelde daarnaast dat de groei van de witte bevolking groter was dan die van de zwarte populatie. Bovendien zou er volgens de attaché een groot verschil zijn in ontwikkeling tussen “neger en blanke” waardoor de politieke rol van “de neger” altijd onderschikt zou blijven ten opzichte van de witte bevolking.⁹⁴ Het emigratiebureau beschouwt in zijn beschrijving van de toekomstige politieke verhoudingen de Afrikaanse bevolking als inferieur ten opzichte van de Europeanen. Hierbij wordt de hoop uitgesproken dat deze verhoudingen ‘scheef’ zullen blijven, wat een zekere steun toont aan het regime van de Federatie. Daarnaast legitimeert het bureau de inferieure positie van de zwarte bevolking door tekortkomingen op te noemen, als ‘onverantwoordelijkheid’ en een ‘gebrek aan ontwikkeling’, wat ook de witte bevolking in de Federatie doet, die de zwarte bevolking als ‘kinderlijk’ en ‘primitief’ zien.

‘Rasvermenging’

Een ander voorbeeld waarbij het emigratiebureau zich ‘begripvol’ toont ten aanzien van de rassenpolitiek van de Federatie, is wanneer het bureau zich keert tegen ‘rasvermenging’. In voorgaand hoofdstuk is hier al kort op ingegaan wanneer de spoorwegarbeiders deze wet overtreden, omdat het duidelijk de waarden van het emigratiebureau laat zien. Desalniettemin wordt met andere voorbeelden van diens afkeer tegen ‘rasvermenging’ de analyse van de ‘begripvolle houding’ van het bureau des te sterker.

In zowel voorlichtingen als in correspondenties tussen (emigratie)ambtenaren komt naar voren dat deze vorm van contact tussen Afrikanen en Europeanen volgens het bureau ten alle tijden vermeden zouden moeten worden. In een informatiebulletin over de Federatie werd dit nogmaals onderstreept bij de beschrijving van het concept *partnership*, de politieke doelstelling waarbij zowel wit als zwart gezamenlijk moet zorgen voor de ontwikkeling van de Federatie. Hier werd echter bij benadrukt dat *partnership* niet betekende dat er enige vorm van “rasvermenging of rasschennis” plaatsvond, wat een “naargeestige omstandigheid” werd genoemd en bovendien een “onverantwoordelijke omgang” was tussen verschillende rassen”.⁹⁵

⁹³ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2335 Betreft: ‘Rapport aan Commissaris voor Emigratie’ (1958).

⁹⁴ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354, Betreft: ‘Divers voorlichtingsmateriaal Rhodesia’ (17 april 1957).

⁹⁵ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Veertiendaags Informatie-bulletin van de Nederlandse emigratiedienst (27 november 1953) 3.

Ook van bovenaf werd rasvermenging streng veroordeeld. Suurhoff bevestigde in een brief het standpunt van hem en Haveman, beiden sociaaldemocraten, door “buitenechtelijke verkeer tussen verschillende rassen” het “grootste menselijke leed” te noemen.⁹⁶ Daarop volgde dat ook de Nederlandse Emigratie Dienst vond dat het emigratiebureau scherper moest zijn tijdens hun voorlichtingen. Zo vonden zij dat: “De emigrant moet oog krijgen voor het speciale karakter van het land, waar blank en zwart naast elkaar in vrede leven en waar onderling een stemming van “partnership” heerst. De beide bevolkingsgroepen eerbiedigen elkaar en rasvermenging wordt zowel om gevoelsredenen als op praktische gronden afgekeurd.”⁹⁷

Een omslagpunt?

Volgens De Boer wordt het bloedbad in Sharpeville in 1960 het omslagpunt in het apartheidsdebat in zowel publiek als politiek oogpunt.⁹⁸ Vanaf dat jaartal begon Nederland zich tegen racisme te keren, echter blijft de positie van het emigratiebureau ten opzichte van de ‘rassenkwesie’ ook in de jaren zestig onveranderd. Zo kwam er in 1961 een informatiebrief uit als reactie op de “angstige berichtgeving uit Nederland” over de “versnelde ontwikkeling van de inheemse bevolking”. Het emigratiebureau bevestigde deze ontwikkeling en deed beroep op de “eigen verantwoording” van de emigrant. Ondanks dat emigratie een “persoonlijke aangelegenheid” was geworden, ging het emigratiebureau op dezelfde inhoudelijke lijn door en verkondigde dat juist omdat de Afrikaanse bevolking steeds geëmancipeerder werd, de Federatie des te meer “behoefte heeft aan deskundige Europeanen”. Volgens de brief zorgt de Europeaan voor de “bekwaamheid en kennis” van de zwarte bevolking.⁹⁹

Waar hier door het emigratiebureau een superieure houding wordt aangenomen, wordt deze houding in 1963 veel genuanceerder beschreven in een brief aan Joseph Luns, de Minister van Buitenlandse Zaken. De attaché haalt wederom het “rassenprobleem” aan, maar stelt dat zowel de witte als de zwarte bevolking elkaar tegemoet moeten komen en elkaars doelstellingen moeten erkennen. “Paternalisme” zou geen stand kunnen houden in hedendaags Afrika.¹⁰⁰

⁹⁶ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Voorlichting inzake Rhodesia’ (22 december 1953).

Deze brief aan het Ministerie van SZW is een reactie op een luisteraar van een radiospotje van Haveman. De luisteraar vond Haveman “gevaarlijke” uitspraken deed tijdens zijn voorlichting, waarbij hij stelde dat de Rhodesische beschaving “in harmonie” met elkaar samenleefden. Suurhoff reageerde hier stellig op dat het ging om een misverstand en een gebrekkige woordkeuze met de bevestiging dat ‘rasvermenging’ “niet aanvaard wordt”.

⁹⁷ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Brief aan Directeur N.E.D.’ (15 december 1953).

⁹⁸ Stefan de Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 90.

Na het bloedbad in Sharpeville nam de Nederlandse regering een andere stelling in ten opzichte van apartheid en stemde tijdens de VN resolutie voor het eerst voor de veroordeling van apartheid, waar Nederland in voorgaande jaren altijd neutraal was gebleven.

⁹⁹ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2354 ‘Bureau van de Emigratie Attaché, Afrika; De Federatie van Rhodesia en Nyasaland’ (september 1961) 1-2.

¹⁰⁰ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2379 ‘Partnership of Apartheid’ (20 juni 1959).

Het emigratiebureau heeft hier een genuanceerde stellingname, maar anderzijds wordt tijdens een inspectie van hogere hand alsnog gewezen op de ‘gevaren’ die liggen bij het hebben van een democratie in de Federatie en daarmee ook een machtsverlies van de witte bevolking. De Directeur voor Emigratie, N.H.H. Boessenkool, kon zich tijdens een bezoek aan de Federatie in 1962 namelijk vinden in de toekomstige eenzijdige onafhankelijkheidsverklaring, waarmee de Federatie afstand deed van de Britse inmenging in de raciale politiek. Zo stelde Boessenkool dat de UDI de “Europeanen redt van een zwarte vloedgolf”, hiermee doelend op de emanciperende zwarte bevolking.¹⁰¹ Boessenkool sloot hiermee aan op een veel breder gedeeld sentiment in westerse landen, waar onafhankelijkheidsbewegingen in koloniën vaak werden aangezien voor opkomend communisme.¹⁰²

Waar De Boer stelt dat Sharpeville in 1960 een omslagpunt vormt in de benadering van raciale verhoudingen, geldt dit punt niet radicaal voor het emigratiebureau en de hogere emigratieoverheden. In de brief aan Luns wordt een genuanceerdere stelling aangenomen, eenzelfde houding die ook Luns aannam tegenover de Zuid-Afrikaanse apartheid.¹⁰³ Een voorzichtige en terughoudende houding, waar tegelijkertijd een besef heerste dat de inhumane gevolgen van de rassenspolitiek haaks staan op de mondiale opvattingen over democratie en mensenrechten.¹⁰⁴

3.3 Conclusie

Het emigratiebureau was zich vanaf het eerste moment bewust van de Rhodesische rassenspolitiek, waarbij de lokale bevolking nadelig werd gediscrimineerd. Het bureau lijkt het vanzelfsprekend te vinden dat Afrikanen anders worden behandeld dan Europeanen en stimuleert deze discriminatie ook. Het standpunt van het emigratiebureau was sterk gericht op de handhaving van de witte macht, waarbij de zwarte bevolking als onderschikt werd gezien. De houding van het emigratiebureau is zeer begripvol tegenover de rassenspolitiek. Deze houding is volgens Henkes typerend voor de Nederlandse gedachtegang van destijds. De Nederlandse regering hield zich nog altijd vast aan een koloniale overtuiging en was daarnaast ook gewend de inname van deze ‘superieure’ positie door het koloniale verleden van Nederland.¹⁰⁵ Dit hoofdstuk sluit zich aan bij de stelling van Muskens, dat het witte superioriteitsgevoel en paternalisme van Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog niet waren verdwenen. “Ook weken de Nederlandse (koloniale) opvattingen en denkbeelden niet zo bar ver af van

¹⁰¹ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2337.

¹⁰² De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 90.

¹⁰³ Een terugkerend argument van de voorzichtigheid en terughoudendheid van Luns was de ‘gevoeligheid’ van Zuid-Afrika. In 1962 stelde Luns dat, ondanks dat Nederland in 1961 voor het eerste een stem tegen Zuid-Afrika in de Verenigde Naties moest uitbrengen, Nederland nog altijd ‘sympathie’ toont aan Zuid-Afrika, hoofdzakelijk gebaseerd op de ‘historische banden’ tussen de twee landen. De Boer, *Van Sharpeville tot Soweto* 106.

¹⁰⁴ Idem 132.

¹⁰⁵ Henkes, ‘Een warm welkom’ 19.

de Zuid-Afrikaanse praktijk”.¹⁰⁶ Ook het emigratiebureau neemt deze superieure houding aan en verspreid deze koloniale opvattingen onder zijn potentiële emigranten.

¹⁰⁶ Muskens, *Aan de goede kant* 30.

Conclusie

Deze studie zocht een antwoord op de vraag: in hoeverre past de houding van het Nederlandse emigratiebureau ten opzichte van de rassenpolitiek van de Federatie van Rhodesië en Nyasaland binnen het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van kolonialisme (1953-1963)? Hiervoor is een kwalitatief onderzoek uitgevoerd naar de stellingname van het emigratiebureau in overheidsarchieven. Vervolgens is de daaruit vernomen houding in de context geplaatst van het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van koloniaal-rationale verhoudingen in de jaren vijftig. In deze studie is een focus gehanteerd op de intenties van zowel het emigratiebureau, als het Nederlands buitenlandbeleid. De effecten die de posities van het bureau en het buitenland beleid hadden, zijn achterwegen gelaten.

Om de houding van het publieke emigratiebureau te kunnen analyseren, is allereerst de context van het Nederlands buitenlandbeleid weergegeven, ondersteund met secundaire literatuur. Dit is gedaan met behulp van het debat over de tradities en discontinuïteiten van het buitenlandbeleid en de casussen Nieuw-Guinea en Zuid-Afrika. Het constantendebat liet zien dat het buitenlandbeleid door zowel interne als externe factoren werd beïnvloed. Daarnaast is met behulp van twee casussen de stellingname van het Nederlands buitenlandbeleid ten aanzien van koloniale verhoudingen aan het licht gebracht. Aangaande de Nieuw-Guineakwestie werd getoond dat Nederland ook na de Tweede Wereldoorlog nog een koloniaal-superieure houding had. De tweede casus richtte zich op de Nederlandse positie ten opzichte van de apartheidspolitiek van Zuid-Afrika. Het begrip van de Nederlandse regering ten aanzien van rassensegregatie werd hierbij in kaart gebracht, ondanks dat bij de VN een neutrale stellingname werd aangenomen.

Na een brede analyse van het Nederlands buitenlandbeleid is vervolgens met behulp van primair archiefmateriaal de missie van het emigratiebureau geanalyseerd. Het bureau bleek vanuit twee belangen de emigratie naar de Federatie te stimuleren. Hoofdzakelijk werd emigratie door het bureau gebruikt om de Nederlandse economie te verlichten, maar dat de toestroom aan arbeiders daarnaast een belangrijke bijdrage leverde aan het koloniale beleid van de Federatie, was geen onbelangrijke twee taak.

Ten slotte is de stellingname van het emigratiebureau getoond, waar met primair onderzoek wederom geconcludeerd werd dat de houding van het emigratiebureau ten aanzien van de rassenpolitiek van de Federatie hoofdzakelijk begripvol was. Het emigratiebureau was bewust van de scheve raciale verhoudingen in de Federatie en het institutionele racisme dat daarop inspeelde. Het idee dat emigratie ook een vorm was om Nederland economisch te ontlasten, lijkt in sommige gevallen bijna door het bureau te worden vergeten. Deze begripvolle houding ten aanzien van de Rhodesische rassenpolitiek lijkt te passen in het koloniale sentiment van het Nederlands buitenlandbeleid in de jaren vijftig. Dezelfde superieure, paternalistische elementen komen terug in zowel de legitimaties van het emigratiebureau als de legitimaties van het buitenlandbeleid ten aanzien van kolonialisme. Dat deze gedachtegang breed werd gedragen kan een verklaring zijn voor *waarom* het emigratiebureau deze begripvolle houding aannam.

Voor deze studie zijn bepaalde archivalia vanwege de omvang niet aan bod gekomen, ondanks dat ze wellicht een nuttige bijdrage hadden kunnen leveren aan de missie van het emigratiebureau en de algemene organisatie van emigratie.¹⁰⁷ Daarnaast zijn ook de beschouwingen van individuen die het emigratiebureau hebben beïnvloed om praktische redenen achterwegen gelaten. Een voorbeeld daarvan is de Commissaris voor de Emigratie (1954-1963), B.W. Haveman. Haveman was regelmatig zender of ontvanger in de geanalyseerde correspondentie. Ten slotte heeft deze studie zich beperkt tot één debat over het buitenlandbeleid en bieden ook de twee toegepaste casussen geen volledigheid.

Aanbevelingen voor nader onderzoek

Er zijn vier suggesties voor nader onderzoek. Ten eerste is in het Nationaal Archief verscheidende keren gestuit op bronmateriaal over 'de Immigranten Keurraad', een Nederlandse instantie uit 1950. Over deze keurraad was echter geen directe informatie beschikbaar, waardoor de instantie niet kon worden meegenomen in deze scriptie. Desondanks is nader onderzoek over diens selectiemethode relevant. Een tweede suggestie is de oproep van premier Willem Drees in 1950, waarin hij expliciet aan de regeringen van de Federatie en Zuid-Afrika vroeg of zij mogelijkheden zagen in de opname van Nederlands-Indiërs.¹⁰⁸ Een derde suggestie is een onderzoek naar de mogelijk kritische houding van de Britse Rhodesiërs ten opzichte van Nederlanders. Was deze Britse groep in de jaren vijftig niet bang dat Nederlanders zich zouden aansluiten bij Afrikaner groeperingen, die makkelijker waren te verstaan en net in Zuid-Afrika hun politieke overwinning hadden gevierd? Een vierde, laatste suggestie is een onderzoek naar of Nederland bewust de koloniale regimes van de Federatie en Zuid-Afrika ondersteunde, om van die landen zelf steun te ontvangen voor de Indonesië-kwestie, die tegelijkertijd afspeelde. Deze studie is op deze manier analytisch in te passen in de discussies in het buitenlandbeleid, maar geeft er echter geen eigen perspectief over.

¹⁰⁷ De volgende archieven zijn niet ingezien: 'de Emigratievertegenwoordiging in het buitenland' (2.15.69), 'de Raad van Emigratie' (2.15.70) en 'het Emigratiebestuur' (2.15.71).

¹⁰⁸ NL-HaNA, SZW/Emigratie, 2.15.68, inv.nr. 2341 'Verslag van de Emigratieattaché voor de Unie van Zuid-Afrika van zijn bezoek aan Zuid-Rhodesië' (mei 1950).

Bibliografie

Literatuur

- Boer, S. de, *Van Sharpeville tot Soweto. Nederlands regeringsbeleid ten aanzien van apartheid, 1960-1977* (Den Haag 1999).
- Bodvarsson, Ö.B. en Van den Berg, H., *The Economics of Immigration. Theory and policy* (New York 2013).
- Bruyne, M. de, *We moeten gaan: Nederlandse boeren in Zimbabwe* (Amsterdam 2016).
- Centrale Archief Selectiedienst, 'Inventaris van het archief van de Directie voor de Emigratie van het Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid' (1933) 1945-1994', geraadpleegd op 10 oktober 2018 http://www.gahetna.nl/collectie/archief/pdf/NL-HaNA_2.15.68.ead.pdf Nationaal Archief (Den Haag 2009).
- Cousins, A., 'State, Ideology, and Power in Rhodesia, 1958-1972', *The International Journal of African Historical Studies* 24:1 (1991).
- Godwin, P., Hancock, I., 'Rhodesians Never Die': *The Impact of War and Political Change on White Rhodesia c. 1970-1980* (1993).
- Elich, J.H., *Aan de ene kant, aan de andere kant: de emigratie van Nederlanders naar Australië (1947-1986)* (Leiden 1987).
- Everts, Ph.P., *Nederland in een veranderende wereld. De toekomst van het buitenlands beleid* (Leiden 1991).
- Faassen, M. van, 'Min of meer misbaar. Naoorlogse emigratie vanuit Nederland: achtergrond en organisatie, particuliere motieven en overheidsprykkels, 1946-1947' in: Poldervaart, S. et al, *Van hot naar her. Nederlandse migratie, vroeger, nu en morgen* (Amsterdam 2001).
- Faassen, M. van, *Polder en emigratie. Het Nederlandse emigratiebestel in internationaal perspectief 1945-1967* (Den Haag 2014).
- Fredrickson, G. M., *Racism. A short history* (New Jersey 2002).
- Graaf, B.J.H. de, Kockelhorn H., *Het beeld van Zuid-Afrika in Nederland 1948-1963* (Utrecht 1981).
- Hellema, D., 1956. *De Nederlandse houding ten aanzien van de Hongaarse revolutie en de Suezcrisis* (Amsterdam 1990).
- Hellema, D., *Buitenlandse politiek van Nederland* (Utrecht 1995).
- Henkes, B., 'Een warm welkom voor blanke nieuwkomers? Nederlandse emigratie en Zuid-Afrikaanse natievorming (1902-1961)', *Tijdschrift voor sociale en economische geschiedenis* 1 (2013) 2-39.

- Hofstede, B.P., *Thwarted Exodus. Post-War Overseas Migration from the Netherlands* (Den Haag 1964).
- Jansen van Galen, J., ‘Tussen koloniale rancune en vermomd idealisme. Het Nederlands beleid inzake het conflict rond Nieuw-Guinea’, in: Martin Elans en Alfred Staarman, *Afscheid van Nieuw-Guinea. Het Nederlands-Indonesische conflict 1950-1962* (Bussum 2003).
- Kleistra, Y., ‘De constantentese in de studie van het Nederlands buitenlands beleid’, *Beleid en maatschappij* (Leiden 2000)
- Koops, E., *De dynamiek van een emigratiecultuur. De emigratie van gereformeerden, hervormden en katholieken naar Noord-Amerika in vergelijkend perspectief (1947-1963)* (Hilversum 2010).
- Liagre Böhl, H. de, ‘Consensus en polarisatie. Spanningen in de verzorgingsstaat, 1945-1990’, in : Remieg Aerts et al., *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen en Amsterdam 1999).
- Lijphart, A., *The trauma of decolonization: the Dutch and West New Guinea* (New Haven 1966).
- Lowry, D., ‘The Impact of Anti-communism on White Rhodesian Political Culture, ca 1920s-1980, *Cold War History* 7:2 (2007).
- Meijers, Erica, *Blanke broeders – zwarte vreemden. De Nederlandse Hervormde Kerk, de Gereformeerde Kerken in Nederland en de apartheid in Zuid-Afrika 1948-1972* (Hilversum 2008).
- Mlambo, A.S., ‘“Some are more white than others”: Racial chauvinism as a factor in Rhodesian immigration policy, 1890 to 1963’, *Zambezia* (2000).
- Moyana, H.V., ‘Land and race in Rhodesia’, *African Review* 5:1 (1975).
- Muskens, R.W.A., *Aan de goede kant. Een geschiedenis van de Nederlandse anti-apartheidsbeweging 1960-1990* (Amsterdam 2013).
- Obdijn, H., Schrover, M., *Komen en gaan: immigratie en emigratie in Nederland vanaf 1550* (Amsterdam 2008).
- Prenger, M., ‘In an atmosphere of chronic cheerfulness. Dutch emigration propaganda films in the fifties and early sixties’, in: Rob Kroes en Henk-Otto Neuschäfer, *The Dutch in North-America. Their immigration and cultural continuity* (Amsterdam 1991).
- Raben, R., ‘Postkoloniaaal Nederland’, *Internationale Spectator* (2000) 360.
- Rozemond, S., *Goed voorbeeld of goed volgen: Nederland in de internationale politiek* (Rotterdam 1983) 3, 5.
- Staden, A. van, ‘American-Dutch political relations since 1945; what has changed and why?’, in: *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden* 97 (1982).

Staden, A. van 'The domestic environment', *Controversies at home: domestic factors in the foreign policy of the Netherlands* (Dordrecht 1985).

Staden, A. van, 'The changing role of the Netherlands in the Atlantic alliance', in: *West European Politics*, 12 1(1989).

Stoker, G., 'Governance as theory: five propositions', *International Social Science Journal* 50 (1998) 17-28.

Voorhoeve, J.J.C., *Peace, profits and principles; a study of Dutch foreign policy* (Den Haag 1979).

Archieven

Nationaal Archief te Den Haag

2.05.130 Consulaat Bulawayo

inv.nr. 30 Stukken betreffende emigratie van Nederlanders, met name spoorwegpersoneel met name spoorwegpersoneel naar Rhodesië. 1947-1954.

inv.nr. 31 Stukken betreffende de oprichting van een Nederlandse emigratiedienst in Rhodesië.

2.15.68 Directie voor Emigratie van het Ministerie van SZ&W

inv.nr. 1054 Statistische gegevens m.b.t. emigratie Rhodesië

inv.nr. 2334 Bevordering van de emigratie naar Rhodesië.

inv.nr. 2335-2338 Emigratiebeleid met betrekking tot Rhodesië

inv.nr. 2344 Reisaantekeningen Commissaris van Emigratie 1953

inv.nr. 2354 Voorlichtingen aspirant-emigranten

inv.nr. 2379 In het land van bestemming: Rassendiscriminatie